

יובל בוקר

להסתיר את שיילוק -

הפעילות לשינוי הדימוי היהודי בבריטניה

לאחר 1945

שנת 1945 מסמנת נקודת מפנה בהתמודדותו של הממסד האנגלו-יהודי עם אנטישמיות. בעקבות השואה הוצב יעד ארוך טווח, שתכליתו לשנות מן היסוד את יחסה של החברה כלפי המיעוט היהודי. מאמר זה מגולל היבט אחד, משמעותי ויזום, של הפעילות היהודית המכוונת לשינוי לאחר השואה. יובא בו, להלן, סיפורם של המאמצים הסיזיפיים לשרש מן השיח הציבורי התייחסויות ודימויים רווחים ליהודים, ובכך לחולל שינוי מרחיק לכת בתשתית התרבותית האנטי-יהודית החבויה בחברה.

חוקרים של יהדות בריטניה, אשר התייחסו להשפעת השואה על הקהילה היהודית בבריטניה, כגון טוני קושנר (Kushner) ודן סטון (Stone), טענו כי יהודי הממלכה היו חדורי רגשות אשם לנוכח ההשמדה, שמלוא היקפה החל להתגלות בסוף המלחמה, וכי היה מיעוט של דיון ציבורי יהודי במה שאירע ליהודי אירופה. בניגוד לעיסוק הגובר בשואה בקרב יהדות ארצות-הברית בשנות ה-60, בבריטניה לא עסקו היהודים בשואה ובהנצחתה אלא באופן שולי. אותם חוקרים הסבירו את תחושות האשם ואת מיעוט העיסוק הציבורי בשואה בחוסר הביטחון של היהודים בחברה ובניסיון של הציבור היהודי להתאים עצמו לדיון הציבורי הכללי בחברה הבריטית. החברה הבריטית – הן בראייה הממשלתית והן בהתייחסות הציבורית והתקשורתית – לא אתה בשואה אירוע ייחודי, הבולט בשונותו הנוראית על רקע מוראות המלחמה.¹ שונה במעט היתה גישתו של ריצ'רד בולכובר (Bolchover), אשר כתב על יהדות בריטניה בתקופת המלחמה בלבד. במהלך המלחמה, טען בולכובר, התפתח דימוי יהודי חדש, מודל

1. Tony Kushner, *The Holocaust and the Liberal Imagination* (Oxford, 1994), pp. 223, 251-256; Tony Kushner, "Different Worlds: British Perceptions of the Final Solution During the Second World War", in David Cesarani (ed.), *The Final Solution: Origins and Implementation* (London, 1994), p. 253; Tony Kushner, "The British and the Shoah", *Patterns of Prejudice*, Vol. 23 (3) (1989), pp. 3-16; Dan Stone, "The Domestication of Violence: Forging a Collective Memory of the Holocaust in Britain, 1945-6", *Patterns of Prejudice*, Vol. 33 (2) (1999), pp. 13-29. Joanne Reilly, *Britain and Belsen* (Ph.D. Thesis, University of Southampton, 1994): לחקר מקרה של מגמה זו ראו:

של דימוי עצמי חיובי של היהודי הלוחם. מודל זה שאב את השראתו מן ההתנגדות הרוחנית לנאציזם ומן הלחימה היהודית בצבאות בעלות הברית ובגטו וארשה, ונעשה קשור בדימוי הציוני.² בתחום הספרותי הצביע אפרים זיכר (Sicher) על תמורות בזהות היהודית בכתבתם של סופרים יהודים. בהתבססו על ניתוח טקסטים ספרותיים, טען זיכר כי בעקבות השואה הוחלף הקונפליקט הקודם – בין שמירה על שורשים יהודיים לבין השתלבות בתרבות הכללית – בהערכה מחודשת של זהות. הניסיון היהודי ממלחמת העולם השנייה הוביל ללקחים אוניברסליים ולבחינה מחודשת של המוסר האנושי, ואולם אליבא דזיכר, לקחים אלו הוקשו ביחס לנושאים "יהודיים" – כלומר נושאים שהם בעלי נגיעה מוטבעת ליהודים – וכך הושג איזון מחודש במתח שבין האוניברסלי לבין היהודי.³

העיסוק המחקרי בהשפעת השואה על יהודי בריטניה התמקד עד כה בסוגיות של זהות והנצחה, בסיפורים אישיים של הפליטים בבריטניה – נושאים שעתידיים יהיו להעסיק את הממסד היהודי בבריטניה באופן משמעותי רק ברבע האחרון של המאה ה-20. הדפים הבאים יראו כי השואה עמדה במרכז סדר היום הקהילתי של יהדות בריטניה שאחרי 1945, ואולם הפריזמה העיקרית שדרכה נתפסה השואה היתה סוגיית האנטישמיות וביטחון היהודים בחברה. אי לכך, את השפעותיה של השואה ואת משמעויותיה עבור יהודי בריטניה מ-1945 ועד ראשית שנות ה-70 יש לחפש בשיח הנוגע לאנטישמיות, בסוגיות העוסקות במעמד היהודים בחברה, באופני הכתיבה והדיון בביטחון היהודים בחברה, ובנכונות לשנות מן היסוד דרכי התנהלות מסורתיות מול התקשורת ומול מוסדות המדינה.

הקהילה היהודית נשאה עיניה אל רשויות המדינה, כדי שאלה יכירו באחריות המדינה כלפי המיעוט. עיון במסמכים ובעיתונות מ-1945 ואילך מלמד כי מטרת הקהילה היתה להפיק מאירועי השואה לקח יישומי-מעשי: הצורך הקהילתי המיידי היה למנוע הסתה אנטישמית. בטווח הארוך מעט יותר היתה השאיפה לרתום את האהדה שהפגינה החברה לרבדיה השונים כלפי היהודים מתחילת שנות ה-50 (לאחר שוך העימות הבריטי-ציוני בשנים 1945-1949) כדי לשנות מן היסוד דימויים ואופני שיח שהיו מושרשים זה דורות. כשם שהציונות רתמה בשנים אלה את השואה ליעדיה (עלייה חופשית, הצדקת הקמת המדינה, העלאתם של ערכי הגבורה והלחימה על נס), כך שאפה גם קהילת יהודי בריטניה להפיק לקחים מעשיים מן האסון הכבד: פעילות הנוגעת בשורשי האנטישמיות ואפשרויות הפצתה. יעד משמעותי אחד שנגזר מכך היה חקיקה נגד הסתה לשנאה גזעית. הצעדים הראשונים לקידומו של יעד זה נעשו מיד עם סיום המלחמה, והניבו תוצאות חלקיות בחקיקת הסעיף למניעת הסתה גזעית, במסגרת ה-Race Relations Act מ-1965.⁴ היעד השני, הניסיון להבנות מחדש את הדימוי היהודי בקרב הציבור

2. Richard Bolchover, *British Jewry and the Holocaust* (Cambridge, 1993), pp. 121-143.

3. Efraim Sicher, *Beyond Marginality* (New York, 1985), pp. 154-166.

4. לפעילות היהודית בתחום זה ראו יובל בוקר, **הקהילה היהודית בבריטניה: אנטישמיות, גזענות**

הבריטי, היה מבחינות רבות מורכב יותר, שכן היה כרוך בצנזורה "מרצון", כלומר בשינויי שיח ונורמות המשתרעים על פני תחומים תרבותיים מגוונים והמערכים מוסדות וארגונים שונים. הפעילות המתמשכת לשינוי הדימוי היהודי הינה דוגמה לשילוב בין תובנות כלליות (שמקורן בידע ממדעי החברה בדבר מבנים חברתיים ואישיותיים או יחסי רוב ומיעוט)⁵ לבין תכנים ספציפיים יהודיים. מחד גיסא נשענה הפעילות לשינוי על ההנחה, הלקוחה ממחקרים בני הזמן, בדבר תפוצתן הרחבה של דעות קדומות, תוך הכרה בטבעיותן ובנחיצותן לקיום האנושי, או כפי שהגדיר זאת אלברט פולק (Polack), אחד הפעילים המרכזיים בתחום: "אנשים רגילים ונחמדים, עם הדעות הקדומות הכאילו-חביבות שלהם, גורמים להרבה חשדנות ואנטיפתייה"⁶. מתובנה זו נגזרה המסקנה שהשינוי צריך לפעול על כל רובדי החברה. מאידך גיסא, היתה גם מודעות גבוהה לדימויים הייחודיים ליהודים, ולכך שברובם הגדול, דימויים אלה (ראו להלן), אשר היתוספו ונבנו לאורך דורות רבים, אינם מחמיאים ליהודים. עם זאת, הם קיימים בחברה ורווחים ברובדי תרבות שונים, ולא ניתן יהיה למחותם בפעולה קצרת מועד, מרוכזת ככל שתהא.

ההיסטוריון ג'פרי אלדרמן (Alderman) ציין כי עוד לפני השואה גילתה הנהגת הקהילה רגישות רבה לדימוי היהודי. הממסד היהודי פעל להגנה על דימויה של הקהילה היהודית כקהילה מאוחדת ומשולבת בחברה ובפוליטיקה בבריטניה, והרצון להקרין דימוי זה הנחה רבות מפעולותיו.⁷ במאמר זה תיבחן מדיניותו העקיבה והמתמשכת של הממסד היהודי אחרי 1945. אבקש להראות בו כי הפעילות היהודית היוזמה, רובה בתחומים התרבותיים והתקשורתיים, לא נועדה ל"הגנה" על מצב קיים, אלא ל"שיפוץ", לתיקון ולשינוי המצב הקיים בתחום הייצוגים ליהודי. המערכה הפעילה לשינוי נסמכה על מודעות עמוקה לכך שהשואה לא היתה "תאונה" מקרית או תולדה של נסיבות מיוחדות, ולכך שבריטניה – גם אם תרבותה הפוליטית ושיטתה המפלגתית שונות בתכלית מאלו של גרמניה – שותפה לאותו "סל דימויים" ולמסורת ארוכה, המקבעת את היהודי כדמות שנויה במחלוקת במקרה הטוב ("ונסבלת" כל עוד אינה מתבלטת).⁸

⁵ ו'יחסים בין-גזעיים', 1945-1971 (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2005), עמ' 77-98, 307-356.

⁶ מחקרים מרכזיים בתקופה זו שעסקו במבט רחב באישיות או במבנים חברתיים: Theodor Adorno, *The Authoritarian Personality* (New York, 1950); Gordon Allport, *The Nature of Prejudice* (New York, 1954); Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York, 1951).

⁷ ובאופן דומה: David Stafford-Clark, *The Psychology of Persecution & Prejudice*, 22.11.1960 – תמליל ההרצאה נמצא בספריית וינר, תל אביב.

⁸ Geoffrey Alderman, *Modern British Jewry* (Oxford, 1998), pp. 262-264; Geoffrey Alderman, "Anglo-Jewry: The Politics of an Image", *Parliamentary Affairs*, Vol. 37 (1984), pp.160-182.

⁸ על הדימוי היהודי בבריטניה אחרי השואה ראו: בוקר, *הקהילה היהודית בבריטניה*, עמ' 31-50.

במסד היהודי בבריטניה היו מודעים היטב להמשכיות הרבה של הדימוי היהודי, לא מעט בשל תכונתם הנצברת של דימויים ונטייתם להישאר כחלק נצבר של התרבות. עמידותם זו (המודגשת גם בהיסטוריוגרפיה העוסקת באנטישמיות) של דימויים המשוקעים בתבניות תרבות עמוסות במטעני עבר הקשתה מאוד על העוסקים במלאכת השינוי – היינו בעקירת הדימויים או בעידונם.⁹ מבחינה זו, המלאכה בתחום פעילות זה היתה למפרכת ביותר מבין כל מישורי העשייה של הממסד היהודי מול אנטישמיות. המאבק לשינוי הדימוי כלל חזיתות-משנה רבות: עיתונות ותקשורת אלקטרונית, ספרי ילדים וספרי לימוד, הוראה כנסייתית וספרות יפה, דיווחי משטרה ומילונים ועוד. בהיעדר אופציה משפטית (חוק נגד השמצת קהילות לא היה, מה גם שפרנסי הקהילה הבינו כי חקיקה ה"מסתירה" נכסי תרבות של החברה ממילא אינה אפשרית) הורכבה ההתנהלות בחזיתות הללו מאינספור צעדים קטנים, לעתים מול תגובות ספקניות או משתאות.

במאמר תיבחן להלן – לאחר סקירה קצרה על הקהילה היהודית בבריטניה – הפעילות היהודית בתחומים התרבותיים והחברתיים השונים, החל בהגדרות מילוניות ותקשורת, דרך מעורבות פעילה בשינוי ספרי לימוד, עבור לדימויים בספרות, וכלה במאמץ לעמעם את הדימוי השלילי שדבק ביהודי, ואשר שורשיו נטועים בנצרות. תחום אחרון זה היה הקדום ביותר ביצירת הדימוי היהודי, בעוד שלעומתו, תחום השואה היה הטרי והכואב ביותר, והיה יוצא דופן מכלל החזיתות של הפעילות היהודית. בניגוד לתחומים האחרים, בתחום זה היה מאמץ יהודי להבנות דימוי של השואה כסמל המובהק של הקורבניות היהודית, וכפועל יוצא גם כעדות זועקת לפגיעות היהודית, המצדיקה התערבות מגוננת. חזית עשייה זו היא האחרונה בשדות הפעולה של הקהילה היהודית שאסקור. המאמר כולו – המתחקה אחר אופני השיח היהודי לאורך כ-25 שנים – נחתם בדיון במשמעותה של הפעילות לשינוי הדימוי היהודי, ובמידת הצלחתה.

9. דינה פורת, "סטריאוטיפים ישנים וחדשים – מה שינתה השואה?", **מחניים**, 9 (1994), עמ' 231-232; Colin Holmes, *A Tolerant Country? Immigrants, Refugees and Minorities in Britain* (London, 1991), p. 75; בהתייחסותו לסוגיה ציין שמואל אטינגר את העמקתו של תהליך הסטריאוטיפיזציה המאפיין את החברה המודרנית, שכן גודש תחומי העניין והעיסוק בחברה מצמצם את האפשרויות להתהוותו של השיפוט הראשוני המעמיק. שמואל אטינגר, "הקיים והמשתנה באנטישמיות בדורנו", בתוך: **מפרסומי החוג לידיעת עם ישראל בתפוצות בבית נשיא המדינה** (סדרה שנייה, ירושלים, תשכ"ח), עמ' 10-11.

הקהילה היהודית בבריטניה

אופני ההזדהות השונים, קיומם של זרמים דתיים אחדים, וכן היעדרו של קריטריון "דת" במפקדים – כל אלה אינם מקלים על חוקרים הבאים לאמוד את מספר היהודים בבריטניה. הערכות מרביות מזכירות שיא של קרוב ל-450 אלף יהודים בסוף שנות ה-40. לאחר מכן חלה ירידה הדרגתית, בעיקר עקב נישואין עם לא יהודים, לכדי 410 אלף יהודים לערך בתחילת שנות ה-60. הערכות זהירות יותר גורעות כ-10 אחוז מנתונים אלה. עם זאת, מוסכם על החוקרים כי מגמת הירידה הדמוגרפית נמשכה במחצית השנייה של המאה ה-20. בסוף שנות ה-70 הוערך מספר היהודים בבריטניה ב-330 אלף בלבד.¹⁰

לשיאה המספרי הגיעה הקהילה בסוף שנות ה-40, שכן תקופה זו מסמנת נקודת מפנה בתהליכים הדמוגרפיים אשר בנו אותה. בתקופה זו חדלה כל הגירה יהודית משמעותית אל בריטניה, ומנגד גברה מגמת נישואי התערובת וחלה ירידה במספר הילדים למשפחה.¹¹ האוכלוסייה היהודית בבריטניה היתה מעשה שכבות ורבים של הגירה. ההגירה הוותיקה ביותר, ממחצית המאה ה-17, היתה של יהודים ממוצא ספרדי, ואלה המשיכו להגיע, אף כי במספרים קטנים, גם במאות ה-18 וה-19. שכבה אחרת היתה של מהגרים אשכנזים, בעיקר מגרמניה, שהגיעו לבריטניה החל בתחילת המאה ה-18. גל ההגירה היהודי הגדול ביותר היה מ-1881 עד-1914. רוב המהגרים – שהיו חלק מתנועת ההגירה היהודית הגדולה של התקופה – הגיעו אז ממזרח אירופה. שכבת המהגרים האחרונה היתה של פליטים מגרמניה ומארצות נוספות במרכז אירופה שהגיעו מ-1933 ואילך. תנועת אוכלוסין זו – שרובה התרחשה לפני המלחמה – הסתיימה רק בסוף שנות ה-40 וכללה כ-60 אלף יהודים.¹²

על חשיבותה של הקהילה היהודית בבריטניה כתב לוי גרטנר (Lloyd Gartner) כי בין מלחמות העולם היה לקהילה היהודית בבריטניה מעמד של קהילה מובילה בעניינים יהודיים בינלאומיים. לכך היו אחראים כמה גורמים: בריטניה היתה מדינה ליברלית ודמוקרטית, שבה היו למנהיגי הקהילה גישה או צינורות מקובלים לפנייה לממשלה לשם הצגת עמדות הקהילה; בריטניה היתה מעצמה משפיעה מן המעלה הראשונה ובעלת אימפריה חובקת עולם; ולבסוף, התפקיד שמילאה בריטניה בארץ ישראל הוסיף למעמדה המיוחד של בריטניה בעולם

10. Vivian Lipman, *A History of the Jews in Britain Since 1858* (Leicester, 1990), pp. 232-233;

Bernard Wasserstein, 'עמ' 161-160, Alderman, "Anglo-Jewry: The Politics of an Image"

Vanishing Diaspora: The Jews in Europe Since 1945 (London, 1996), p. 73.

11. ההגירה היהודית לבריטניה משנות ה-50 ואילך היתה מועטה, ורק יהודים מועטים הגיעו ממדינות

שבהן שלטה בריטניה בעבר. ב-1956 הגיעו מהגרים יהודים מעטים מהונגריה וממצרים – כ-2000

מכל ארץ. בשנות ה-60 הגיע מספר מועט של יהודים מעדן. ראו: Todd Endelman, *The Jews of*

Britain, 1656-2000 (London, 2002), p. 232.

12. Wasserstein, *Vanishing Diaspora*, עמ' 71-72.

היהודי.¹³ בעקבות המלחמה גדלה חשיבותה של הקהילה; בריטניה החזיקה באירופה בשטחים שבהם חיו פליטים יהודים. הקהילה היהודית בבריטניה היתה היחידה באירופה שלא נפגעה במלחמה. בעקבות השואה נהפכה יהדות בריטניה לקהילה השנייה בגודלה באירופה, אחרי יהדות ברית-המועצות, ומעמדה זה השתנה רק בשנות ה-60, בעקבות ההגירה היהודית מצפון אפריקה לצרפת.¹⁴

הנהגת הקהילה היתה נתונה במידה רבה בידי בני המשפחות הוותיקות, שרכשו את השפעתן בטרם הגיעו לבריטניה גלי ההגירה של סוף המאה ה-19. מעמדן הרם של המשפחות המקושרות הללו בהנהגת הקהילה תרם להיווצרות הדימוי של "הדודנות" – קבוצת משפחות הקשורות זו לזו בקשרי נישואין – הכלי-יכולה בקהילה היהודית. בהתקרב התקופה שבה עוסק המחקר הנוכחי ניכרו בתחום זה שינויים. הניידות הכלכלית והחברתית שהפגינו רבים מבני הדור השני והשלישי נתנה את אותותיה כשצאצאי מהגרים ממזרח אירופה – אנשים כגון נוויל לסקי (Laski) בשנות ה-30 וזליג ברודצקי (Brodetsky) בשנות ה-40, שעמדו שניהם בראש ועד שליחי הקהילות, החלו למלא תפקידי מפתח בקהילה. בני המשפחות הוותיקות יותר, האריסטוקרטיות, עדיין החזיקו בחלק יחסי גדול של התפקידים הקהילתיים, כגון בתחום איסוף התרומות והקצאת כספי הקהילה שהיווה חלק משמעותי בחיי הקהילה.¹⁵ אולם כוחן היחסי של המשפחות הוותיקות הלך ופחת בשל כמה גורמים: הפגיעה הקשה יחסית שספגו במלחמת העולם הראשונה, השיעור הגובר של נישואי תערובת בקרבן והתרחקותן של המשפחות מענייני קהילה. הממון, אף שנותר גורם רב חשיבות בהשגת סמכות קהילתית, כבר לא היה נחלתן הבלבדית של המשפחות הוותיקות. את מקומה של מידת ה"אנגליזציה", שנחשבה עד כה לבסיס כוח, תפסה הזדהות אתנית דרך הגורם הציוני.¹⁶

מחקר על הקהילה היהודית בבריטניה הוא גם מקרה חקר מעניין לנטייתם המעמדית של היהודים. הרדיקליזם של יהדות המערב בשנים 1850-1950, הדגיש ויליאם רובינשטיין, היה

13. Lloyd Gartner, "The Character of Anglo-Jewish History", *Australian Journal of Jewish Studies*, Vol. 6 (2) (1992), pp. 63-64.

14. William Rubinstein, *A History of the Jews in Britain Since 1858*; עמ' 227, Lipman, *A History of the Jews in Britain Since 1858 of the Jews in the English-Speaking World* (London, 1996), p. 364.

15. Wasserstein, *Vanishing Diaspora*, עמ' 70-72, 77; נוויל לסקי ממנצ'סטר, משפטן במקצועו, היה נשיא ועד שליחי הקהילות בשנים 1933-1939. לעמדותיו ולדמותו ראו: Alderman, *Modern British Jewry*, עמ' 273; פרופ' זליג ברודצקי מלידס הגיע בילדותו לבריטניה ממזרח אירופה וכיהן כנשיא ה-BDBJ בשנים 1939-1949, במקביל לפעילותו בסוכנות היהודית. על פועלו ראו: Selig Brodetsky, *Memoirs: From Ghetto to Israel* (London, 1960).

16. David Cesarani, "The Transformation of Communal Authority in Anglo-Jewry, 1914-1940", in David Cesarani (ed.), *The Making of Modern Anglo-Jewry* (Oxford, 1990), pp. 115-140; Endelman, *The Jews of Britain*, עמ' 240.

תגובה ספציפית על הדרתם של יהודים ממערכות פוליטיות וחברתיות, על אנטישמיות מן הימין, ועל העוני בחברה היהודית. מצב דברים זה השתנה אחרי 1945. יהודים במערב נעו בהדרגה למעמד הבינוני והבינוני-גבוה ונטו יותר ויותר להשתלב בעילית הכלכלית והחברתית, בתהליך כללי נרחב שגם יהודי בריטניה נטלו בו חלק.¹⁷ ההתקדמות החברתית והכלכלית מצאה את ביטויה באזורי המגורים של יהודי הממלכה – במעבר הדרגתי לפרברים חיצוניים, מקום מגוריהם של בני המעמד הבינוני. כך היה בבירה, מקום הריכוז הגדול ביותר של היהודים, שבו התרכזו היהודים יותר ויותר בפרברי צפון לונדון, וכך היה גם בריכוזי יהודים קטנים יותר כגון מנצ'סטר, לידס וגלוגו. בשנות ה-30 וה-40 עברו יהודים במספרים גדלים והולכים לפרברים הקרובים לאיסט אנד של לונדון, אזור שנחשב, חלקית לפחות, ל"יהודי" באופיו, משום שלמן המחצית השנייה של המאה ה-19 התיישבו בו מהגרים יהודים רבים. אנו מוצאים המשכיות, התקדמות מודרנית ואטית, גם במקצועות שבהם בחרו בני הדור השני שהאקדמיזציה בקרבם היתה חלקית בלבד. רבים מהם היו לפועלים מיומנים, או פתחו עסקים בתחומים הקרובים לעיסוק ההורים. בשנות ה-50 ניתן כבר לתאר את הקהילה היהודית כמשתייכת בחלקה הגדול לשכבת הביניים. רבים יותר מקרבה החזיקו במשרות מקצועיות (בעלי מקצועות חופשיים), ניהוליות, מקצועות הדורשים הכשרה אקדמית.¹⁸ ב-1961 היה שיעור היהודים בשני המעמדות התעסוקתיים העליונים גבוה פי שניים משיעורם באוכלוסייה. ההשתייכות המעמדית היתה גם תודעתית, גם היכן שלא השתקפה בדפוסי תעסוקה או בטבלאות שכו. באופן כללי, גם יהודים שהועסקו בעיסוקים המיוחסים למעמדות העובדים החזיקו בהשקפות ובערכים הדומים יותר לאלה של בני המעמד הבינוני.¹⁹

באיזו מידה השתקפה הניידות הכלכלית והחברתית בשדה הפוליטי? ראשית-כול יש לציין כי לאורך כל תקופת המחקר היו היהודים מיוצגים במוסדות השלטון הנבחרים בשיעור גבוה יחסית לשיעורם באוכלוסייה. ב-1945 נבחרו 26 חברי פרלמנט יהודים, מהם 24 עבור הלייבור, חבר פרלמנט אחד עבור השמרנים (עצמאי), ואחד עבור הקומוניסטים. בשנות ה-50 וה-60 עדיין נבחרו יותר חברי פרלמנט מן הלייבור, אם כי יהודים נכנסו בהדרגה גם למפלגה השמרנית. השמרנים הפחיתו את המחסומים שסיכלו העמדת מועמדים יהודים לפרלמנט מטעם המפלגה

17. William Rubinstein, *The Left, the Right, and the Jews* (London, 1982), pp. 9-11, 230.

18. David Cesarani, "A Funny Thing Happened on the Way to the Suburbs: Social Change in Anglo-Jewry between the Wars, 1914-1945", *Jewish Culture And History*, Vol. 1 (1) (1998), pp. 5-26. ב-1955 התגוררו 289,000 יהודים בלונדון, 36,000 במנצ'סטר, 29,000 בלידס, 15,000 בגלוגו, 9,000 בליוורפול ועוד כ-8,000 בבירמינגהם. Alderman, *Modern British Jewry*, עמ' 323.

19. Lipman, *A History of the Jews in Britain Since 1858*, עמ' 237; Alderman, *Modern British Jewry*; 334-332 p. Geoffrey Alderman, *The Jewish Community in British Politics* (London, 1983), p. 137; על השינויים הכלכליים והמעמדיים בקהילה ראו בהרחבה: Harold Pollins, *Economic History of the Jews in England* (London, 1982), pp. 209-235.

באופן הדרגתי מאוד, כך שליהודים שמרנים היה ייצוג מצומצם בלבד בפרלמנט, ורק בבחירות 1970 היתה פריצה משמעותית בתחום זה: תשעה חברי פרלמנט יהודים מטעם השמרנים. ואולם באותן בחירות עצמן נבחרו לפרלמנט מטעם הלייבור 31 יהודים.²⁰ בחירת חברי פרלמנט היהודים מן השמרנים שיקפה אפוא, באופן חלקי, את ניידותם הכלכלית-חברתית של היהודים. המבנה המעמדי והערכים של היהודים נעשו דומים יותר לפרופיל השמרני, ויהודים רבים יותר הצביעו עבור השמרנים.²¹

הקהילה היהודית היתה קהילה רבת פנים. רשמית הגדירה עצמה הקהילה במונחים דתיים והבסיס הארגוני שלה היה ההשתייכות לבית הכנסת, גם אם בפועל התאפיינה בקשת של זהויות או תפיסות לגבי המאחד את היהודים: מתפיסה דתית בלבד של היהדות, דרך תפיסת הקרבה ותחושת המוצא והגורל המשותפים הקושרים בין היהודים, עד לראיית היהדות כלאום והזדהות ציונית חזקה.²² הזרם המוביל ביהדות בריטניה היה הזרם האורתודוקסי, אליו השתייכו רוב יהודי בריטניה, גם אם קיימו אורח חיים לא דתי. מבין הזרמים הלא אורתודוקסיים בלטו שניים: הזרם הרפורמי (Reform Synagogues of Great Britain, RSGB), שמנה ב-1968 כ-15 אחוזים מיהודי בריטניה, והזרם הליברלי, עם 11 אחוזים לערך. משנות השלושים ואילך התרחבה החברות בזרמים הלא אורתודוקסיים, בשל הגירת פליטים יהודים מגרמניה לבריטניה.²³

ועד שליחי הקהילות (Board of Deputies of British Jews, BDBJ) היה הארגון הממסדי החשוב ביותר, ואף שבסיס הייצוג בו היה החברות בבתי כנסת, שלחו אליו יותר ויותר ארגונים לא דתיים את נציגיהם. ה-BDBJ תואר לעתים קרובות כפרלמנט של יהודי בריטניה, אולם מעולם לא היה בעל סמכויות של פרלמנט. הוא נחשב לפורום לדיונים בעניינים קהילתיים

20. Ivor Crewe, "Representation and the Ethnic Minorities in Britain", in Nathan Glazer, & Ken Young (eds.), *Ethnic Pluralism and Public Policy* (London, 1983), p. 283; Geoffrey Alderman, "Not Quite British: The Political Attitudes of Anglo-Jewry", in Ivor Crewe (ed.), *British Political Sociology Yearbook* (Vol. 2, Beckenham, 1975), pp. 188-211; Wasserstein, *Vanishing Diaspora*, עמ' 75.

21. Geoffrey Alderman, "The Assimilation of Politics: Anglo-Jewry and the British Political Process Since 1945", *Australian Journal of Jewish Studies*, Vol. 6 (1) (1992), p. 23; ב-1947 הזדהו 22.5 אחוזים מבני הקהילה כתומכי השמרנים, ואילו בשנת 1964 הזדהו כך כ-40 אחוז. ראו שם, עמ' 31.

22. Lipman, *A History of the Jews in Britain Since 1858*, עמ' 23-30; Bolchover, *British Jewry and the Holocaust*, עמ' 205.

23. Alderman, *Modern British Jewry*, עמ' 354-355; *Jewish Chronicle (JC)*, 19.1.1968; החברות בזרמים הלא אורתודוקסיים גדלה בהתמדה גם במהלך התקופה הנחקרת. ראו: Wasserstein, *Vanishing Diaspora*, עמ' 80.

שונים, מסגרת לגיבוש מדיניות ולביצועה.²⁴ הסמכויות שהופקדו בידיו כללו מתן היתרים ורישוי בעניינים יהודיים שונים, כמזון כשר והסמכה דתית, אולם מלבד היותו גוף רשמי המייצג את היהודים שימש ה-BDBJ כארגון שדולה לכל דבר. כאמור, החל בשנות ה-30 פינתה השליטה המסורתית של המשפחות האריסטוקרטיות מקום לטובת משפחות נוספות, אולם הקשרים החברתיים והפוליטיים של משפחות המשיכו לא אחת לעמוד לרשות ההנהגה הפורמלית של הקהילה.

יהודי בריטניה היו משופעים בארגונים וולונטריים שאחד החשובים בהם היה אייג'קס (AJEX, Association of Jewish Ex-Servicemen), אגודת החיילים היהודים המשוחררים. ב-1967 מנתה האגודה בין 8000 ל-9000 חברים,²⁵ אך משקלה חרג ממספר החברים הרשומים בה. היא איגדה אנשים בעלי רקע שונה, שימשה גשר לפעילות עם אגודות לא יהודיות, ובעיקר נודעה לה חשיבות בסוגיות הנידונות במאמר. בין הארגונים האחרים יש להזכיר את המחלקה הבריטית של הקונגרס היהודי העולמי (British Section of the World Jewish Congress, BSWJC), שמילאה תפקיד מרכזי בתוך הקונגרס היהודי העולמי (WJC) בשנות ה-40. בכנסים שכניסה, בסדר היום שהציבה, בקשרים הבינלאומיים שלה, בארגונים שפעלו באמצעותה, מילאה ה-BSWJC תפקיד משמעותי מאוד בחיי הקהילה היהודית בבריטניה. במשך הזמן סונפו אליה אגודות ציוניות, בתי כנסת, קבוצות נוער ומועצות יהודיות מייצגות בערים שונות.²⁶ מועצות כאלה פעלו בערים שונות והיוו מסגרת נוספת לפעילות יהודית התנדבותית, שעמדה לעתים כמשקל נגד לבסיס הכוח הלונדוני של ה-BDBJ. אגודה אחרת, שעיקר השפעתה היתה בפעולה מחוץ לבריטניה, היתה האגודה האנגלו-יהודית (Anglo Jewish Association, AJA). ה-AJA הוקמה בשנת 1871 כדי לדאוג, באמצעים דיפלומטיים, ליהודים הנתונים לרדיפות ולדיכוי מעבר לים. תחומי פעולתה העיקריים של ה-AJA היו אפוא מחוץ לבריטניה, אך ראשיה, לרוב בני המשפחות האריסטוקרטיות, עמדו על זכותם להביע דעה ואולי גם להשפיע בעניינים פנים בריטיים העומדים על הפרק. ארגון אחר שלו יוקדש מקום בחיבור זה הוא ה-Council of Christians and Jews (CCJ), אשר הוקם ב-1942 בהשפעת הדיווחים הראשונים על הפתרון הסופי.²⁷ ה-CCJ יזמה פעילות קהילתית מגוונת בנושאים הנחקרים בעבודה זו, או שימשה לה צינור, והיא דוגמה לגופים נוספים שיובאו בחיבור, שאינם יהודיים-קהילתיים בהגדרתם הצרה, אך פעולתם לרוונטית מאוד להבנת התהליכים הנסקרים.

24. Alderman, "Anglo-Jewry: The Politics of an Image", עמ' 168-171.

25. נתונים שמסר סגן נשיא אייג'קס, מרטין סביט (Savitt), ב-1967. *JC*, 21.4.

26. Josef Fraenkel, *The History of the British Section of the World Jewish Congress* (London, 1976), p. 6.

27. William Simpson, "Jewish-Christians Relations Since the Inception of the Council of Christians and Jews", *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, Vol. 28 (1984), p. 91; James Parkes, *Voyage of Discovery* (London, 1969), p. 174; Marcus Braybrooke, *Inter-Faith*

הפעילות היהודית בתחום ההגדרות והתקשורת

מבין החזיתות הרבות בפעילות היהודית בלטה הפעילות מול ההגדרה המילונית ל"יהודי". זה היה עניין עקרוני, משפיע מאוד ובסיסי, כזה המשקף עמדה תרבותית מוסמכת ומהימנה, ועל כן התנהל בתחום מאבק עיקש ומתמשך. הערך המילוני של השם "יהודי", והמשך הכללתו של הפועל "to jew" בחלק מן המילונים, עוררו התמרמרות ומחאות ואף הובא כעדות, כפי שכתב אייזיק דויטשר ב-1958, להטמעתה העמוקה של האנטישמיות בחברה המערבית.²⁸

ב-1954 הוגדר "יהודי" במילון אוקספורד, בין היתר, כ-"extortionate userer, driver of hard bargains". הדוגמאות שהובאו להמחיש פרשנות זו היו: "rich as a Jew", "unbelieving Jew". הפועל to jew הופיע במשמעות של "to cheat, overreach". במהדורה העוקבת, עשר שנים מאוחר יותר, הושמטה הוראת הפועל, ומשמעות השם צומצמה ל-"Userer, trader who drives hard bargains", בעוד בתאורוס של רוז'ה משנת 1953 קיבלו הקוראים, בין היתר, הפניות למושגים האלה: רדיפת בצע, קמצנות, הלוואה, רוע, כפירה, חוסר סובלנות ועבודת אלילים.²⁹ במילון הפופולארי בהוצאת פינגוין, מ-1965, הופיע "יהודי" (תוך ציון שמדובר בשימוש בעגה לא פורמלית) בין היתר כ-"extortionate money lender" וכפועל במשמעות של "to defraud, to cheat". בנוסף, הופיע הביטוי "Jew down" – במובן של להוריד מחיר באמצעות התמקחות. במילון פרטרידג' לסלנג ולאנגלית לא קונבנציונלית (A Dictionary of Slang and Unconventional English) משנת 1961 הוגדר "יהודי" כפועל המציין "to drive a very hard bargain, to overreach or cheat", בעוד שם העצם "יהודי" – "a hard bargainer" – צוין כאנגלית תקנית.³⁰

אנשי ועדת ההגנה היהודית (Jewish Defence Committee, JDC) של ה-BDBJ פנו מדי פעם בפעם למו"לים כדי שישנו את ההגדרה המילונית. הם הפנו את תשומת לבם לאי הבנות שיכולות להתעורר, לדימוי היהודי המעוות המופיע בהגדרות השונות, לעוול המונצח בהגדרות

Organizations, 1893-1979: An Historical Directory (New York, 1980), pp. 109-114.

28. *Board of Deputies of British Jews Archive (BDBJA)*, C6/3/3/6 B. Strauss to A. G. Btoman, 20.10.1960; העיתונאי צ'רלס סולומון (Solomon) ב-1953, *JC*, 2.10.1953; Ernest Platz (General Secretary of the Jewish Council to Combat Fascism) to The Publisher, Penguin Books Ltd., 3.12.1958; Isaac Deutscher, "The Non-Jewish Jew" (1958), in *The Non-Jewish Jew and Other Essays* (Oxford, 1968), p. 38.

29. H. W. Fowler, & F. G. Fowler, *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (Fourth Edition, Oxford, 1954), p. 640; H. W. Fowler, & F. G. Fowler, *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (Fifth Edition, Oxford, 1964), p. 652; Peter Roget, *Thesaurus of English Words and Phrases* (London, 1953), pp. 279, 288, 358.

30. George Garmonsway, & Jacqueline Simpson (Eds.), *The Penguin English Dictionary* (Harmondsworth [Middlesex], 1965), p. 393; Eric Partridge, *A Dictionary of Slang and Unconventional English* (5th Edition, London, 1961), pp. 437-438.

הללו. מאמצי ה־JDC בכיוון זה – בסיועו של ה־CCJ – התמשכו על פני שנים. ב־1960 דיווח ג'ון דייט (Dight) שהמאמצים הללו נחלו הצלחה רבה יותר אצל חברות המוציאות לאור מילונים זולים יחסית. הוצאות הספרים היוקרתיות יותר, המוציאות לאור מילונים לשימוש אקדמי, מתמידות בסירובן יותר מאחרות, מכיוון שהן מעוניינות להותיר במילוניהן משמעויות של מלים כפי שהן מופיעות בספרות.³¹ יש לציין שה־JDC ניסתה לשנות את ההוראה המילונית העכשווית כך שלא תנציח סטריאוטיפ שלילי בשפת ההווה, ובה־בעת לא תפגע במובני עבר והוראות אטימולוגיות. לא נעשה מאמץ להוציא מן המילונים מונחים כ־"Jew's Ear" ו־"Jew's Harp", אשר שיקפו מונחים שהיו בשימוש בעבר, לא היו בעלי קונוטציות שליליות בהווה, ויש להניח כי רוב האזרחים לא ידעו את מקורם.³² כך או אחרת, היה מובן כי מדובר במאבק מתמשך ועקשני וכי כאן לא יושגו תוצאות מהירות. אולם חשיבותן של ההגדרות המילוניות הודגמה כאשר א.ק. צ'סטרטון (Chesterton) – מוותיקי התנועה הפשיסטית בבריטניה – היה יכול, בתחילת שנות ה־60, לקחת מהדורה ישנה (משנת 1947) של מילון אוקספורד המקוצר, ולהצביע באמצעותו על הלגיטימיות של אנטישמיות, שהוגדרה במילון כ"התנגדות לכל השפעה יהודית בפוליטיקה", הגדרה שלא שרדה במהדורות מאוחרות יותר.³³

סביב הערכים המילוניים הבסיסיים והמגדירים ניטש מאבק עיקש ומתמשך, אולם הללו היו חבויים במעמקי הספרים, וזמינים בעיקר למחפשים ולמעיינים. אופני הדיווח התקשורתיים היו גלויים יותר, השפעתם היתה מיידית והם הצריכו התייחסות מתמדת. ה־JDC שקדה בלא לראות להפנות תשומת לב לדיווחים סטריאוטיפיים על יהודים. ההתייחסות ליהודים באמצעי התקשורת זכתה למעקב שוטף. מודעות בעיתונים – לרבות מקומונים ברחבי המדינה – נסרו באופן קבוע. אנשי ה־JDC פנו לעיתון או לחברה שפרסמה מודעה פוגעת – ולרוב השיגו התנצלות והבטחה להימנע ממודעות דומות בעתיד. זו היתה שאלה של יצירת מודעות, שכן בדרך כלל לא ידע הכותב או המפרסם שהוא פוגע ברגשות יהודים, ובוודאי לא נתן דעתו על הנצחת סטריאוטיפים. מדי פעם בפעם זומנו עורכי מקומונים יחדיו כדי להסביר את הנזק שבאזכור יהודיותו של נאשם.³⁴

31. University of Southampton, Special Collections, *Hartley Library (HL)*, MS 65/3/2 CCJ Education Commission Minutes, 30.6.1950; BDBJA C6/3/3/6 J. Dight to B. Strauss, 25.10.1960.

32. במילון ייעודי ניתן היה לרדת למשמעויות הצירופים: Jew's Ear – פטרייה הגדלה על עצים, במיוחד על עץ הסמבוק, שלפי האגדה יהודה איש קריות תלה עצמו עליו. Jew's Harp – כלי מוזיקלי עתיק, אשר מזמור ההלל לשבחו איננו מובן ליהודים. Charles Onions (ed.), *The Oxford Dictionary of English Etymology* (Oxford, 1966), p. 495.

33. George Thayer, *The British Political Fringe* (London, 1965), p. 62.

34. לדוגמה: London Metropolitan Archive (LMA), ACC 3121/A/40 JDC Report, December 1960; LMA ACC 3121/A/39 Current Notes, October/November 1958; דברי ראובן ליברמן ב־BDBJA C6/1/1/3 JDC Minutes, 2.6.1954.

ה-JDC טיפלה בטווח נושאים רחב, והגישה מחאות במגוון של תכנים סטריאוטיפיים. המשותף לרוב התכנים שגררו מחאה היה אופיים הסמוי, הלא ישיר, גם אם לא קיצוני, כמו בשלוש הדוגמאות הבאות: מחאה הוגשה על אופן הסיקור של רצח ילדה בשכונת בת'ל גרין שבמזרח לונדון. לעובדה שהרצח התרחש ביום הכיפורים, הדגיש סידני סלומון (דובר ה-BDBJ), אין כל רלוונטיות לפשע עצמו, וציון עובדה זו עלול להיות מנוצל לכל מיני דברים.³⁵ ה-JDC הגיש תיקונים לכתבות בעיר שפילד, אשר תיארו מצב עניינים שבו, כביכול, יהודים מחסלים עסקים ומקבלים כספים מן הסוכנות היהודית. הצגת דברים זו, הוטעם, יכולה להביא את הקורא לידי מסקנה כי ליהודים ארגון מיוחד הדואג להם, וכי בכך הם שונים מאזרחים אחרים.³⁶ המועצה היהודית המייצגת של גלזגו ביקשה (וקיבלה) התנצלות מצד מקומון סקוטי, בגין מודעת פרסומת שהזכירה לצרכנים פוטנציאליים: "Remember, you are not dealing with Jews, but with your own people at Robertson's".³⁷

הטיפול בדימויים מובלעים או מרומזים חשף פערי תפיסה בין יהודים לבין לא יהודים. בעיני הכותב או המפרסמים מקרים כמו אלה שתוארו לעיל לא נראו תמיד בעייתיים או אנטי-יהודיים, ולכן נדרשו דברי הסבר או שכנוע. לרדיו האזורי (בדרום-מערב המדינה) של ה-BBC הוגשה מחאה דחופה על שבפברואר 1957 שידר מכתב אנטישמי מובהק, שבו תוארו היהודים כשליטי התקשורת הבריטית. לטענת הכותב, א. האלס (A. Halse) מפרקסטון (Parkestone) שבחבל דורסט (Dorset), הראיה לכך הינה שרק כלפי יהודים נחשבת ביקורת לדבר "אסור". תחילה סירבו אנשי הרדיו האזורי להוריד את הקטע מן השידור החוזר של התוכנית, כעבור שבוע, ודובר ה-BBC הודיע: לא חשבנו שבני ה"גזע" היהודי ייפגעו מן המכתב. אך מאחר שהמכתב נתפס כפוגעני, התנצל ה-BBC על שידורו. לאחר בדיקה התברר לרדיו האזורי שהכתובת שמסר מחבר המכתב אינה קיימת כלל. מעתה, הדגיש דובר ה-BBC, ישתדלו לאמת את פרטיו האישיים של הכותב בטרם יקריאו את מכתבו מעל גלי האתר. במסמך פנימי של הנהלת ה-BBC היתה ההודאה בטעות שלמה יותר: לא היה טעם להקריא את המכתב המשמיץ חלק מן האוכלוסייה, נכתב בו. חופש הביטוי אף פעם איננו מוחלט, וזהו מקרה ברור של הסתה לשנאה שהדרך ממנה לאלימות קצרה. המסמך ציין את הקושי של מנהל ה-BBC להסביר לנציג ה-BDBJ מדוע התקבלה ההחלטה הראשונית לאשר את המכתב לשידור³⁸.

35. LMA ACC 3121/C15/2/8, S. Salomon to The Editor, *The Daily Mail*, 21.9.1953; S. Salomon to The Editor, *The Daily Mail*, 23.9.1953; S. Salomon to The Editor, *The Daily Telegraph*, 21.9.1953.

36. LMA, ACC 3121/C13/3/7/37 Anti-Semitism in Great Britain, August 1962.

37. *Banffshire Journal*, 23.3.1954; *JC*, 23.4.1954.

38. BDBJA, C6/1/1/3 BBC West Regional Broadcast, 27.2.1957; BDBJA, C6/1/1/3 JDC Chairman's Statement, 30.4.1957; BDBJA, C6/3/1C/16 BBC West Regional Broadcast, 27.2.1957; LMA,

תחום הדימויים שהקיפה הפעילות היהודית היה נרחב מאוד, כפי שמראה הדוגמה הבאה. מוריס אורבך (חבר הפרלמנט היהודי מטעם הלייבור ופעיל בולט נגד אנטישמיות וגזענות) פנה למשטרה במחאה ודרש שתימנע משימוש בתיאור הפוגע בבני קבוצה מסוימת. זה היה בקיץ 1958, לאחר שעברייין מבוקש תואר כבעל "אף יהודי". מפקד המשטרה הסביר שהתיאור לא הגיע משוטר, אך בכל זאת התנצל על ההפצה הנמחרת של התיאור.³⁹ במקרה דומה, כאשר אסיר נמלט תואר במודעת המשטרה כבעל מאפיינים יהודיים בולטים ("pronounced Jewish" features), פנה מוריס אדלמן, חבר פרלמנט יהודי אחר מן הלייבור, במכתב גלוי לשר הפנים ריצ'רד באטלר (Butler): הקריקטוריציה של דמות היהודי נועדה להשפיל, וכבר גרמה לסבל רב מנשוא. באטלר השיב כי לא היתה כוונה לפגוע, וכי ידיו כבולות הואיל והנושא נתון לסמכות המשטרה בלבד. מאוחר יותר, אגב, פורסם כי האסיר הנמלט לא היה יהודי כלל.⁴⁰

התכתבות גלויה זו חרגה מאופני הפעולה היהודיים. לרוב לא היו ההתכתבות והשיחות עם עורכי עיתונים, הוצאות לאור, מפיקים ודומיהם גלויות לעין הציבור, אולם אין לראות בהן המשך לדפוס השתדלנות מאחורי הקלעים, שהיה אופייני לפעילות יהודית בתקופות קודמות. עצם "עשיית הרעש", מתן פרסום לדימוי זה או אחר, היה מזיק למטרות המאבק היהודי, ששאף להעלים דימויים ולא לתרום להפצתם באמצעות הפרסום האופף כל מאבק ציבורי. ארגוני הגנה יהודיים, שהתפיסה שהנחתה אותם היתה ארוכת טווח, ביקשו לחולל אצל מעצבי דעת הקהל שינוי אטי והדרגתי ולפיכך העדיפו קשר יומיומי מתקן ומונע (ושקט) על פני כל אופציה רועשת שהיא. כך נרקמו קשרי עבודה שוטפים עם יצרני סרטים (לקולנוע ולטלוויזיה), מתוך רצון להדריך ולייעץ בעיצוב דמות היהודי במדיום עתיר השפעה זה.⁴¹

ACC 3121/A/38 JDC Report, February 1957; *BBC Written Archives Centre (WAC)*, Reading, R34/277 'Airspace': Anti-Semitic Letter, 1.3.1957.

39. *BDBJA*, C6/10/43/14 TAC Finance & General Purpose Committee Minutes, 15.7.1958.
 40. *JC*, 12.8.1960; *JC*, 20.5.1960; מקרה מעניין אחר שבו הגיעו לעיתונות תיאורים סטריאוטיפיים ליהודים היה באוניברסיטת קיימברידג'. סטודנטים יהודים הביאו לחשיפת נוהגו של המדור לסיוע במציאת תעסוקה לבוגרי האוניברסיטה (ה-Board of Appointment) להביא תיאורים (בעיקר פיזיים) סטריאוטיפיים על בוגרים יהודים. *Sunday Express*, 27.9.1959; בנוגע לעבריינים יהודים חישוב אורבך כי סיכוייו של עבריין יהודי להיות מוזכר באמצעי התקשורת גדולים פי שלושה מסיכוייהם של עבריינים אחרים. *T.A.C.*, August-Sept. 1950; שר הפנים באטלר היה ממעצבי מדיניותו של המפלגה השמרנית בנושאי חברה וכלכלה, ומי שדחף את המפלגה לעבר מדיניות מרכזית בתחומים רבים. עם זאת, כשר פנים הוא דבק בקו המסורתי של אי התערבות בעניינים אתניים. ראו: David Dutton, *British Politics Since 1945* (Oxford, 1997), pp. 49-50, 57-58.

41. ה-CCJ עמדה בקשרים עם ה-British Film Institute ועם מחלקת החינוך של ה-LCC בעריכת סרטים לנוער, בעוד מוריס אורבך שימש כיועץ לדמותם של יהודים ליוצרי סרטים טלוויזיוניים. *HL*, MS 65/2/4 CCJ Executive Committee Minutes, 17.9.1952, 27.5.1953; *HL*, MS 238/1/3 Anti-Semitism in Great Britain, Submitted by Maurice Orbach, October 1962.

העבודה ב"תחום האפור" של ההתייחסות הציבורית ליהודים הולידה דיונים ופרשנויות על הגדרות האנטישמיות. ביטויים או תמונות עוררו דיונים בשאלה אם הם "אנטי-יהודיים", ואם כן, אם יש להגיב עליהם. האם אמירה או תמונה מסוימת הינן בחזקת פגיעה ברגשות יהודים? או אולי אמירות מסוימות מעידות על חוסר טעם בלבד, או נאמרות בהומור, ואז יש למחול עליהן? חברי ה-BDBJ שימשו כ"שופטים מתמידים" של מידת הטעם הטוב בהקשר היהודי. דוגמה טובה לכך הינה הדיון שהתקיים ב-1956 על שמות סוסי מרוץ: א. ה. סגל (E. H. Segal) ומ. איזר (Izzar) העלו במליאת ה-BDBJ את המנהג המקומם לכנות סוסי מרוץ בשמות יהודיים עולבים, כגון "Little Yid" או "Rabbi", וביקשו לפנות לסוכנויות ההימורים כדי שישלכו כינויים והקשרים יהודיים מפרטואר השמות הניתנים לסוסי מרוץ. יו"ר ה-JDC, ג'ון דייט, פירש מנהג זה בצורה שונה, וסבר שלא נועד להעליב במכוון וכי אפשר בהחלט להשלים עם התופעה.⁴² גם לנושא ההומור נדרשו העוסקים במלאכה. סידני סלומון, בתפקידו כקצין העיתונות של ה-BDBJ, הוא שיצר את המגע עם מעצבי דעת הקהל לסוגיהם. הוא סבר שככלל אין לגעת בהומור, משום שגם קבוצות אחרות הן מושא ההומור. יוצאת מן הכלל לשיטתו היתה דמות יהודית שלילית ה"מושתלת" ביצירה הומוריסטית בכוונה, בלא שתהא להופעתה סיבה מובנת העולה מתוכן היצירה; רק במקרה כגון זה יש לשקול פנייה לתיקון המעוות.⁴³ סלומון סתם ולא פירש מתי דמות קומית יהודית טבעית לעלילה ומתי היא מלאכותית לה, אולם הבחנה מעין זו רק מדגישה את הקושי שעמד בפני הנציגים היהודים, בבואם להעריך תופעות תלויות הקשר הנתונות לפרשנויות למכביר. אפשר שנטל הפרשנות הוא שהניע את מוריס אורבך להציע, כבר בראשית 1956, להקים מועצת עיתונות אשר תפקח על האתיקה של העיתונים, לרבות בנושא האפליה על רקע "גזע", דת או צבע.⁴⁴

היו שנתנו דעתם גם על כוחה העולה של הטלוויזיה ככלי לעיצוב דעת קהל. ה-*Jewish Chronicle* (JC), החשוב בעיתונים היהודיים, התריע ב-1961 בכמה מאמרי מערכת מפני כוחו של המדיום הטלוויזיוני אשר עלול, בהיעדר פיקוח ותיעול לאפיקים מועילים, לגרום לנזק חסר תקנה. העיתון הציג דרישה לפיקוח על הסיקור הטלוויזיוני הניתן לפשיסטים, וכן למניעת העברתם של דימויים שליליים ליהודים בטלוויזיה, כמו שקרה מדי פעם בפעם. גילויים רבים של אנטישמיות נעשים שלא במתכוון, ובכל זאת יש לפעול נגדם, והרי במספר גדל והולך של מקרים די בחשש שאמירה כלשהי תתפרש כגילוי של דעות קדומות כדי למנועה.⁴⁵ בהערכה זו

42. LMA, ACC 3121/A/38 BDBJ Minutes, 15.7.1956.

43. BDBJA, C6/10/1 S. Salomon to O. Cohen, ADL, 1.2.1956; BDBJA C6/10/2 Anti-Semitism in Great Britain, by Maurice Orbach, February 1957.

44. T.A.C., Jan.-March 1956.

45. על השאיפה לשלוט במדיום הטלוויזיוני ולפעול לחינוך הציבור דרכו: JC, 31.3.1961; JC, 28.7.1961; והרי במספר גדל והולך של מקרים די בחשש שאמירה כלשהי תתפרש כגילוי של דעות קדומות כדי למנועה. JC, 1.12.1961; JC, 17.4.1959; JC, 29.4.1960.

של המצב ב-1961 תמצת העורך את השפעתו של המאמץ היהודי: את יכולתו לעורר מודעות לדברים שלפנים נאמרו מבלי משים, לרתום את הרצון הטוב שהתעורר בעקבות השואה, ולהתחיל לחולל בעזרתו שינוי אטי אך מתמשך בשיח על אודות יהודים. ואולם בשם אותו עקרון הפיקוח החברתי שרומם העיתון הקדיש העורך מאמר מערכת גם לעניין לא יהודי: ההיתר שנתן בית המשפט להקרנתה של גרסה נועזת של "מאהבה של הליידי צ'טרלי". העורך לא ראה בפסיקה ניצחון לחופש הביטוי אלא הפקרות. על היהודים, כך כתב, מוטלת שליחות מיוחדת להצבת גבולות מוסריים.⁴⁶

הדרישה להצבת גבולות לתכנים המועברים לציבור – שהמשיכה, בדרך השכנוע, יוזמות חקיקה יהודיות נגד הסתה – מצטרפת לפעילות אחרת של הקהילה בדור שלאחר השואה: תמיכה ומעורבות בהתוויית תכנים פוזיטיביים, חינוך הציבור לרב-גוניות כערך העומד בפני עצמו. כקהילה, התייצבו היהודים בבירור לצד מי שראו בחזונום חברה הנתונה להכוונה, עיצוב ובמידות מסוימות גם פיקוח. המעורבות בעיצוב התודעה הציבורית היתה לקח ישיר שהופק מתוצאותיו ההרסניות של Laissez faire חינוכי ותקשורתי, המפקיר את הזירה הציבורית לכוחות הרוע. היהודים, מצדם, חברו לכוחות נוספים שהאמינו בפיקוח ובהכוונה קונסטרוקטיביים. דוגמה למגמה זו של ניסיון חבירה לכוחות נוספים יש לראות במערכה זוטא שהתנהלה נגד "קומיקס התועבה": חוברות מצוירות המיועדות לילדים, בעלות תכנים בלתי חינוכיים. ברוב הנושאים שבהם עסקו מי שהתמודדו עם דימויים שליליים ליהודים לא עמדה לרשותם האופציה החוקית, אך במקום שבו השתלב המאבק היהודי בטובת הילד ניתן היה לאתר הן דרך פעולה משפטית והן בעלי ברית מקרב אנשי חינוך. מי שהובילו את המאבק בנושא קומיקס התועבה היו אנשי ה-NUT (National Union of Teachers). בעוד הארגונים היהודיים היו גלגל משני, גב' ג'נר, מוועדת החינוך של ה-BDBJ, היתה פעילה במאבק הכללי בקומיקס התועבה, וחברי ה-BDBJ התבקשו לפעול במחוזותיהם נגד התופעה. אולם, כך ציין מוריס אורבך, ה-Comics Campaign Committee לא רצתה שהמערכה נגד קומיקס התועבה תהיה קשורה למערכה נגד אנטישמיות, ובכל מקרה ביקשה הוועדה מאבק ממוקד, בלא השלכות מעבר לתחום הצר של הקומיקס.⁴⁷

.46 JC, 4.11.1960.

.47 LMA, ACC 3121/C8/1/7 Education Committee Minutes, 16.11.1954; LMA, ACC 3121/A/37 Education Committee Reports – 16.11.1954, April 1955; מוריס אורבך ב-T.A.C, Jan.-March; על השיקולים ב-NUT ראו: University of Warwick, Modern Records Centre (MRC), MSS. 179/EXEC/1 Comics and Other Periodicals Designed for Children and Young Persons, 5.11.1954; MRC, MSS. 179/EDU/1 Education Committee Minutes, 2.10.1953, 17.10.1953, 30.10.1953; ה-BSWJC ביקשה לסייע לתכלית זו. היא שאבה מידע מארגונים יהודיים מעבר לים על חוקים להגנת ילדים מפני תועבה בארצות-הברית, כדי ללמוד מן הניסיון הנצבר בהגנה על ילדים

המעורבות בנושא הקומיקס מצביעה גם על החשיבות שייחסו לעיצוב עמדות בגיל הילדות. מכלל התחום הספרותי הנרחב, דווקא לתחום זה הוקדשה תשומת לב רבה. במגזר הנוער השקיעו אנרגיה רבה מתוך ההנחה שדעותיו הקדומות של אדם מעוצבות בגיל הצעיר. אנשי ה-JDC וה-CCJ סרקו ספרי ילדים ושירי ילדים, ופנו למו"ל אם חשבו שהכתוב עלול ליצור דעות קדומות. אלברט פולק נתן דוגמה לשיר ילדים (בעריכת L. Chisholm) אשר הוועדה שלו ב-CCJ עמלה לשינויו:

Jack sold his gold egg
 To a rascally Jew
 Who cheated him out of
 The half of his due
 The Jew got the goose
 Which he vowed he would kill
 Resolving at once
 His pockets to fill.⁴⁸

המערכה רבת המשתתפים, שניטשה ב-1954 נגד הספר *Ruth The Rebel*, ממחישה היטב את החשיבות שייחסה הקהילה למאבק על לבבות הנוער. ספר הילדים האמור הציג משפחה של יהודים, בליווי תמונות, כמשפחה מטונפת, מושחתת, שפלה ותאבת בצע.⁴⁹ בקרב חברי ה-BDBJ היתה הסכמה על כך שספר כגון זה אכן עלול להשפיע באופן שלילי על נפשו של ילד שיתוודע אליו. לאחר פניות להוצאת הספרים (Lutterworth Press), הבטיחה זו להשמיט קטעים מסוימים במהדורות עתידיות. אולם יהודים בקהילה פנו ל-BDBJ והדגישו את הצורך בפעולות נוספות, כגון מאבק לסילוק הספר מספריות ציבוריות. פניות מקומיות לספריות מצד פעילים, לעתים על דעת עצמם, זכו להצלחה מסוימת. ה-CCJ, שטיפלה בנושא בתיאום עם ה-JDC העדיפה להשתמש בגילויי מחאה בביטאונים ייעודיים שונים, אולם בלחץ פעילי ה-BDBJ נדחפה ה-CCJ למערכה מקפת נגד הספר. על סמך המידע שהתקבל מסקר ארצי לבדיקת תפוצתו של הספר ברחבי הממלכה, ניהלה ה-JDC מערכה רחבת היקף לסלק את הספר מכל מקום ציבורי. המערכה התנהלה באמצעות פניות לספריות, לחנויות ספרים, למפיצי ספרים וכן לחברי פרלמנט ואישי ציבור, והוכתרה במידה רבה של הצלחה: עד סוף יולי

וליישמו, ועם זאת לא לפגוע בחופש הפרסום. **ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ)** C2/1098 F. L. Brassloff
 to W. Maslow, 16.6.1955.

JC, 18.5.1951. 48

L. V. Davidson, *Ruth The Rebel* (Cambridge, 1954). 49

1954 סולק הספר מכ-80 אחוזים מן המקומות שבהם הופץ קודם. כמו כן הסכימה הוצאת הספרים לחדול מהפצת הספר ואף לאוספו ביוזמתה מכמה מקומות שבהם כבר הופץ.⁵⁰ כפי שהודה מזכיר ה-BDBJ (א. ג'. ברוטמן), הפעילות האינטנסיבית סביב הספר נדחפה "מלמטה", בתגובה על רגשות עזים שהופגנו ב"שטח". בסתיו 1954 דיווחו רק 15 מתוך 200 מודיעים ארציים של מערך ה-JDC על כך שהספר *Ruth the Rebel* עדיין נכלל באוסף של הספרייה המקומית באזורם.⁵¹

המאבק לתיקון ספרי לימוד

יעד מרכזי בהבנייתו מחדש של הדימוי היהודי בעיני הדור הצעיר היה ספרי הלימוד. הפעילות הערה בתחום נולדה בהקשר של העבודה החינוכית-קהילתית. ה-CCJ, בהשתתפות פעילי BDBJ מרכזיים, הקים צוות מיוחד לבחינת תכנים של ספרי לימוד לנוער (בהשתתפות אנשי חינוך מן האקדמיה, מנהלי בתי ספר, נציגי מורים וארגונים וולונטריים). צוות זה הוקם בעקבות כינונה (באוקטובר 1949) של ועדת חינוך ב-CCJ, בראשותו של אלברט פולק, אשר היה גם הרוח החיה בהקמת הצוות המיוחד. במאי 1950 תיאר פולק שלוש רמות של עשייה בתחום החינוך: האחת היתה בתוכניות לימוד ליחסים בין קבוצות בבתי ספר תיכוניים. מתוקף תפקידו כיו"ר ה-Public Schools Committee of the Jewish Memorial Council הסתובב פולק בבתי ספר, יצר קשרים עם מנהלים, ועסק בהפצת חומר על ה-CCJ בבתי הספר. מטרתו היתה להרחיב פעילות זו לכלל תוכניות לימוד של ממש. רמה שנייה היתה בעבודה עם מורים – פולק סבר כי ניתן להקים ועדות מורים מקומיות על פי מודל של ועדת מורים שהוקמה במזרח לונדון ביוזמת ה-Council of Citizens of East London (CEEL), אותו גוף שהקימה ה-CCJ אחרי המלחמה לקידום פעילויות חינוכיות-קהילתיות באזור של ניגודים אתניים.⁵² ועדת המורים של ה-CEEL פעלה להגברת מודעותם של המורים לרגישויות אתניות ולסובלנות בין-קהילתית. להערכתו של פולק, מקומות שבהם מתקיימים מפגשים בין-אתניים היו מקומות מתאימים

50. LMA, ACC 3121/C8/1/7 Education Committee Minutes, 5.7.1954; LMA, ACC 3121/E2/136 "Ruth the Rebel" by L. V. Davidson, Survey of Results of the Survey Commenced 7th July 1954; HL, MS 65/2/4 CCJ Executive Committee Minutes, 23.6.1954, 23.9.1954; LMA, ACC 3121/E2/136 W. W. Simpson to A. G. Brotman, 24.9.1954; LMA, ACC 3121/E2/136 וראו באופן כללי בתוך: National Union of Hebrew Teachers, מנהלת בית ספר, נשיאת ה-CCJ, ופעילה בוועדות BDBJ שונות וכן באגודות ציוניות. *The Jewish Yearbook* (London, 1955), p. 331.

51. LMA, ACC 3121/E2/136 D. Brown to A. G. Brotman, 14.7.1954; 3121/E2/136 A. G. Brotman to D. Brown, 16.7.1954; LMA, ACC 3121/C8/1/7 Education Committee Minutes, 4.10.1954, 16.11.1954.

52. על הקמתה של ה-CEEL ראו: בוקר, *הקהילה היהודית בבריטניה*, עמ' 194-202.

לוועדות כאלה, ואכן בהמפסטד הוקמה ועדה נוספת, לא מעט הודות לאנשי ה-NUT וועדת החינוך של מועצת העירייה. הרמה השלישית והאחרונה של פעילות חינוכית היתה, לשיטתו של פולק, באוניברסיטאות. ב-1950 כבר היתה ה-CCJ פעילה באוניברסיטאות, בעבודה עם אגודות סטודנטים שהיו מאורגנות בזרמים דתיים. בקיימברידג', באוקספורד ובלונדון כבר התקיימו קבוצות דיון ומפגשים בין-דתיים, ופולק היה מעוניין להרחיב עבודה זו גם למקומות נוספים.⁵³

המצב בתחום ספרי הלימוד נתפס כגרוע במיוחד. אחד המשתתפים בצוות לבחינת ספרי הלימוד, ד"ר ו. אייזקסון (W. Isaacson), גרס כי ספרי הלימוד מציירים תמונה מעוותת של הדת היהודית ומציגים אותה כדת מאובנת אשר קפאה על שמריה. אלברט פולק ביקש להחזיר לבתי הספר ערכת ספרי לימוד חדשה אשר תספר על התפתחות הדת היהודית והעם היהודי אחרי ייסוד הנצרות. לשם כך הציע תכנון משותף על ידי מחנכים מבני הדתות השונות, מנקודת המבט של "יחסים בין קבוצות". הוסכם למקד את המאמץ בספרי היסטוריה לגילאי 11-15. אי אפשר להפריז בנחיצות השינוי בתחום – הוטעם בדו"ח השנתי של ה-CCJ לשנת 1953 – וכי מי אינו נושא עמו רשמים מבית הספר, גם כאלה המוטבעים בו אף בלי שיהיה מודע להם?⁵⁴

בפועל היתה ההתקדמות בשטח זה אטית וקשה. באופן מקומי פעלה ה-CCJ באמצעות מועצת הבת שלה במזרח לונדון, ה-Council of Citizens of East London (CCEL), אשר השיגה מגורמים פרטיים שונים מענקים לעבודה חינוכית-קהילתית במזרח לונדון. בין פעולותיה יש למנות הכנת חומרי לימוד והערכתם, וכן ניהול סדנאות בבתי ספר. גם כאן היה פולק הדמות המובילה, והוא אשר השיג מימון משלים ליתרת העלות של הפרויקט.⁵⁵ באופן נרחב יותר היתה ה-CCJ מעורבת בפרויקט רחב היקף, ביוזמת אונסקו. במסגרת הפרויקט נערך סקר שהתמקד בספרי הוראה דתיים ונועד לקבוע אם הספרים המשמשים בני דתות שונות מעודדים יחס של כבוד לדתות האחרות. מנגד נשאלה השאלה אם ספרי הלימוד כוללים חומרים היכולים ליצור דעות קדומות או אי הבנות בנוגע לדתות אחרות. האם ספרי הלימוד מדויקים? האם השימוש בספרי הלימוד מביא לידי גיבוש תפיסות מוטעות? באיזה אופן מלמדים על אודות דתות אחרות? מומחים בני דתות וזרמים שונים בחנו 130 ספרים, וכן בדקו את היחס הכללי ללימודי הדת בבית הספר. הממצאים העיקריים היו:

53. *HL*, MS 65/3/2 CCJ Education Commission Minutes, 9.5.1950. במסמך זה מפורטת גם ראשית הפעילות החינוכית בהמפסטד. זו החלה תוך הסתייעות באנתוני גרינווד, חבר הפרלמנט מטעם הלייבור ויו"ר ה-CCJ בהמפסטד.
54. *JC*, *HL*, MS 65/130 (ADD 96) A 755 CCJ Annual Report for 1953, p. 8, 12.10.1951.
55. דיווח של בל בתוך: *HL*, MS 65/2/4 CCJ Executive Committee Minutes, 12.6.1951; דיווח של טניסון בתוך: *HL*, MS 65/3/2 CCJ Education Commission Minutes, 23.5.1951.

א. נמצא פער תפיסתי ביחס לספרי הלימוד; כלומר, רוב המנהלים והמדריכים בבתי הספר היו מרוצים מספרי הלימוד המשמשים אותם. אולם מרגע שספרים אלה נבחנו בראייה ביקורתית על ידי בני דת שונה, מתגלים בהם פרטי מידע ועמדות אשר יש בהם משום פגיעה (לעתים חמורה) ברגשות.

ב. בנושא הדיוק ההיסטורי של ספרים לא ניתן להגיע לכלל מסקנות, מפני שבתחום זה נקלעים מיד לפולמוס דוקטרינרי. הקו המפריד בין אי הבנת הדת השנייה לבין הצגתה באופן מוטא או מעוות הוא קו דק מאוד.

ג. חלק מן הספרים נמצאו הוגנים במובן זה שהפגינו סובלנות כלפי אחרים. היתה נטיה לייחס עמדה כזו להגות הדתית באופן כללי, אולם מרבית המומחים שבחנו את הספרים העירו כי לפחות אחד מבין הספרים שסקרו היה מגמתי. במיוחד היו הערות (מצד בוחנים יהודים ולא יהודים) על נימה מתנשאת כלפי היהדות שנמצאה בספרים רבים. גישה רווחת בספרים מציגה את הנצרות כדת אשר החליפה את היהדות ובכך עשתה אותה למוישנת ובלתי רלוונטית: כל ההיסטוריה הקדומה של ישראל לא היתה אלא הכנה לקראת בואו של ישו. אחד הבוחנים היטיב לתמצת בדבריו את הביקורות בתחום זה:

There appears to be no attempt at creating harmony, at showing that many of the things and ideas which Jesus taught and practiced were rooted in Jewish traditions and practice.⁵⁶

ד. בוחנים יהודים, קתולים ופרוטסטנטים כאחד ציינו כי הנצרות מציגה את היהדות כדת מאובנת, את היהודים כבוגדניים, כחוטאים במתכוון וכנושאים באחריות לצליבה. חמור מכך, בספרי הלימוד ניתן למצוא שאלות מנחות המבקשות מן התלמידים להקיש מתיאורי היהודים הבוגדניים גם מסקנות אקטואליות, כגון:

What moral do you draw for other nations or for Britain from the story of their [the Jews'] rejection?⁵⁷

56. HL MS 65/25/2 ADD 94 Report on a Survey of School Textbooks Used in the Teaching of Religion Carried out Between September 1953 and August 1954; על ההיערכות לקראת הסקר:

HL, MS 65/2/4 CCJ Executive Committee Minutes, 18.3.1953.

57. HL, MS 65/25/2 ADD 94 Report on a Survey of School Textbooks Used in the Teaching of Religion Carried out Between September 1953 and August 1954.

ה. ההערות על ספרי הלימוד היהודיים היו מעטות יחסית, וברובן קשורות לאופי הדת הנוצרית. כך, למשל, במקום אחד מוצגת הדת הנוצרית כדת קלה, שאיננה דורשת הלכות מעשיות קפדניות אך מציעה פיצוי רב בעולם הבא.⁵⁸

הצעתם העיקרית של המומחים היתה להנהיג בהוראת הדת גישה רחבה, תוך הדגשת המשותף לדתות. לשם כך המליצו עורכי הסקר לעצב קורסים בהוראה דתית משווה, שיהיו מיועדים לכיתות העליונות בבתי הספר התיכוניים. דוגמאות ספציפיות, נדבכי יסוד בגישה החדשה יהיו: הדגשת ההקשר היהודי של תחילת הנצרות, הפסקת הנוהג להציג את היהדות והיהודים כמי שתפקידם ההיסטורי הסתיים משקמה הנצרות, וכן השמטת התייחסויות לאחריות הקולקטיבית היהודית לצליבת ישו מן הספרים.⁵⁹

אחד הפעילים בצוות לשינוי ספרי לימוד, א. ה. דאנס (E. H. Dance), ייחס חשיבות עליונה לתיקון ההטיות הקיימות בספרי לימוד בהיסטוריה. בעיניו, ספרי הלימוד היו האמצעי החשוב ביותר לטווח ארוך. אי דיוקים, הגזמות, הטיות לא מודעות – כל אלה צריכים להיעלם, ולא רק מספרי לימוד, אלא גם מספרי נוער וקומיקס. גם אצל דאנס ניכרת המגמה שעליה כבר עמדנו בהקשרים מתקני-דימוי אחרים: מעט מאוד ספרים מתכוונים לרע, חשב דאנס, אלא שמחבריהם של רבים מן הספרים נטועים כה עמוק בהשקפת עולם מסוימת, עד שספריהם משקפים דעות קדומות לא מודעות. הדוגמה הבולטת בספרי ההיסטוריה שסקר היתה בתחום הדת, שם מציגים הספרים במודגש עליונות של הנצרות,⁶⁰ ועל פי רוב מתעלמים מכך שהדת הנוצרית נטועה ביהדות ובמחשבתה. ייתכן שהדברים הללו ברורים מאליהם, ציין דאנס, אך הספרים צריכים לציין זאת, ולילדים בוודאי אין זה מובן מאליו. דאנס לא הגביל את ביקורתו להוראת הדת בלבד. מורי ההיסטוריה – בבואם ללמד את מקורות הנצרות – נוטים את המתודולוגיה ההיסטורית ועוברים להסברים מטה-פיזיים, פסק.⁶¹

מעניין לציין כי הביקורת של דאנס לא הצטמצמה לדימוי היהודי. דאנס הסתייג מן האירופוצנטריות של ספרי הלימוד המצויים, מן התפיסה הרווחת בספרים כי טובת הציוויליזציה המערבית וטובת העולם כולו חד הם. הוא התקומם כנגד העליונות המערבית המובלעת בספרים רבים, ויצא במיוחד כנגד התקנה לא זהירה של חומרי לימוד שמקורם באירופה עבור תלמידים לא אירופים. מושגים הנראים טבעיים לבריטים פוגעים באחרים

HL, MS 65/25/2 ADD 94 Report on a Survey of School Textbooks Used in the Teaching of Religion Carried out Between September 1953 and August 1954. . 58

HL, MS 65/25/2 ADD 94 Report on a Survey of School Textbooks Used in the Teaching of Religion Carried out Between September 1953 and August 1954. . 59

Jewish Monthly, August 1951; E. H. Dance, *History without Bias?* (London, 1954), pp. 14-23. . 60

. 61 *Dance, History without Bias?* עמ' 26-34.

כאשר הם מוצאים מהקשרם התרבותי, הטעים דאנס,⁶² והמליץ על ספרי לימוד בעלי גישה של פלורליזם תרבותי (cultural pluralism). הבריטים סובלניים בגבולות מסוימים בלבד, טען, לא במעט מפאת בידודם הגיאוגרפי, ונכונותם לאמץ נקודת מבט של האחר מוגבלת למדי. ספרי הלימוד הבריטיים ממוקדים בבריטניה ובאימפריה. ולמרות תיאורו זה את המצב ביקש דאנס להרגיע: אין כוונתו לחולל מהפכה בחינוך, וגם לא לפסול את כל הקיים, אלא רק להשפיע בעד אימוץ גישה רחבה יותר בספרי הלימוד.⁶³

בדברים הללו, מ-1954, ניכרים תכנים פלורליסטיים המובעים בבהירות. ה־CCJ היתה מדיום להפצת תכנים מובהקים המקדמים גיוון אתני, בלי לכרוך זאת באידיאולוגיה מגובשת ונהירה. מאבק למען שינויים ספציפיים יהודיים, כך התברר, לא היה יכול להיעצר במסרים החשובים ליהודים בלבד. בחינה ביקורתית של עמדות הנצרות כלפי היהדות, הגם שהיא מייצגת את האינטרס היהודי הצר לשינוי עמדות, לא היתה אלא פן אחד של תופעה חובקת תרבות וכללית בהרבה. אתנוצנטריות, אירופוצנטריות, עליונות נוצרית על פני דתות אחרות – כרסום באחת מאלה כדרך חינוכית תורם, לפחות בעיקרון, לערעור שתי האחרות. השאיפה לבטל את גישתה הביקורתית של הנצרות כלפי היהדות השיקה לשאיפה אחרת: ביטול העליונות הבריטית או "המערבית" על פני תרבויות אחרות. העוסקים במלאכת השינוי התרבותי בתחום האחד מצאו עצמם, מכוונה או שלא מכוונה, באותה סירה חלוצית המבקשת לחולל שינוי מעמיק יותר בנקודת המבט החינוכית, המתווה השקפת עולם ודרך חיים.

גם בפעילותו של מוריס אורבך משתקפת העמדה היהודית המזמנת שינוי ביותר משדה אחד. מבין הפעילים התרבותיים-חינוכיים היה אורבך במעמד המשפיע ביותר. הוא ייצג בפרלמנט (מטעם הלייבור) מחוז בחירה בלונדון שבו התגוררו – כבר בשנות ה-50 – מהגרים לא מעטים מאיי הודו המערבית. מאחר שהיה מודע לגישה הצרה השלטת בחינוך ביקש אורבך להנהיג שינוי כללי בספרי הלימוד, כך שישקפו את העושר וריבוי הגוונים בתרבות האנושית – בצבעים, באמונות, באידיאולוגיות. ספרי הלימוד, סבר, נכתבים בגישה לאומית צרה היוצרת תמונה אידיאלית של הבריטים, הרבה פעמים על חשבון אחרים, ותוך הנגדה לתכונות שליליות של אחרים. אורבך היה פעיל במאמץ להחדרת תוכני הוראה חברתיים למערכת החינוך, בין במסגרת המקצועות המוכרים ובין במקצוע החדש של "מדעי החברה".⁶⁴

כך אנו מוצאים את מוריס אורבך, במחצית שנות ה-50, ניצב בראש שתי מסגרות הפועלות בדרכים שונות נגד אנטישמיות. אורבך היה יו"ר ה־Trades Advisory Council – מסגרת יהודית ממסדית שפעלה למען אינטרסים יהודיים צרים, בעיקר חקר מקרי הפליית יהודים לרעה.

62. שם, עמ' 23-55.

63. שם, עמ' 41-50.

64. HL, MS 238/1/3 Anti-Semitism in Great Britain, Submitted by Maurice Orbach, October 1962.

בו-בזמן היה אורבך יו"ר ה-WGDP (Working Group on the Diminution of Prejudice), שהיתה מסגרת חוץ-יהודית, מעין מקום מפגש למי ששאפו לחולל שינוי בערכים ובכיוונים חינוכיים בתחום האתני. העילה להקמתה של ה-WGDP ב-1955 היתה הקול הקורא שהשמיע האו"ם לארגונים לא ממשלתיים לתרום להפחתת דעות קדומות.⁶⁵ ה-WGDP סיפקה במה למפגש של אנשי חינוך מארגונים יהודיים ולא יהודיים. הפגשת האישים והארגונים השונים, העלאת רעיונות ראשוניים לשינוי, ליבון אפשרויות ומכשלות – באלה יש לראות את עיקר חשיבותה של ה-WGDP.

העלאת רעיונות אפיינה גם את כינוסי המורים שארגנה הקבוצה. מפגשים אלה עסקו בשיטות ובחומרי למידה שישמשו לחינוך להבנה אנושית ברמות שונות – הכשרת מורים, הוראה בבתי ספר תיכוניים, תכנים המתאימים לבתי ספר יסודיים ועוד. כקבוצת לחץ לקידום שינוי בספרי הלימוד לא השיגה הקבוצה הרבה – הן משום ההיענות הנמוכה לפעילותיה והן משום הקושי לגבש מצע אחיד, מוסכם על נציגי הארגונים השונים, אשר יאפשר הפעלת לחץ ממוקד ואפקטיבי. בשל חילוקי דעות בסוגיית דרך הפעולה הרצויה הוסכם ראשית-כול להשיג תמיכה בצורך בשינוי בקרב חברי פרלמנט, גופים מסחריים, סמינרים למורים וכן אגודות אקדמיות ומקצועיות שונות.⁶⁶

ה-WGDP הקדיש דיונים רבים לדרכים שבהן ניתן יהיה לשנות את חומרי ההוראה והלימוד כך שיהיו "פתוחים" יותר. היו שחשבו כי יש לשנות מקצועות הוראה "מבפנים", כלומר לחולל שינוי בתוך המקצועות המעצבים כגון היסטוריה ולימודי דת. אחרים גרסו כי שינוי במקצועות אלה אינו מעשי, וכי יש להנהיג בבתי הספר מקצועות חדשים, כגון סוציולוגיה או מדעי החברה. היו שהסתפקו בהחדרת תכנים נגד דעות קדומות באמצעות העשרה חוץ בית ספרית – עד שהמערכת תבשיל לקליטת שינויים עמוקים יותר.⁶⁷

המחלוקות המקצועיות שליוו את הדיונים מאפשרות לנו להתרשם מקשת הביקורות על נקודת המבט האתנוצנטרית, שאפיינה לדעת המשתתפים את מערכת החינוך. ניתן גם להבחין כי אפשרויות השינוי נגעו לבסיסים הראשוניים ביותר בחינוך המקובל. נושא הדת הוא דוגמה טובה לכך. ו. ס. לנגפורד (W. C. Langford), ג'. ר. דויל (J. R. Doyle) ומיינרד פוטס (Potts), מנהלי בתי ספר, ביקשו לשלב סוציולוגיה בשיעורי הדת. פוטס טען כי גם תלמידים שאינם דתיים – נוצרים או יהודים – מכבדים תכנים המועברים דרך הדת. ד"ר סיריל ביבי חלק עליהם:

⁶⁵ HL, MS 137/ AJ 37/1/9 AJA Council Minutes, 20.7.1959; HL, MS 65/25/2/ADD 94 Working Group on the Diminution of Prejudice, Report of Third Conference, 14-15.6.1958.

⁶⁶ HL, MS 65/25/2/ADD 94 Working Group on the Diminution of Prejudice, 8.1.1958; HL, MS 65/25/2/ADD 94 Working Group on the Diminution of Prejudice, Report of Third Conference, 14-15.6.1958; HL, MS 65/3/2 CCJ Education Commission Minutes, 12.5.1960.

⁶⁷ Cambridge University Library, *Department of Manuscripts (CU)*, Add. MS 8320/V/31 WGDP Report of 2nd Conference on the Problems of Prejudice and Discrimination, 14-15.6.1957.

בית ספר המבוסס כיום על דת משלם "מס צביעות", משום שבכל מסגרת חינוכית נמצאים כיום תלמידים רבים שאינם מאמינים כלל, ואשר כל דבר המשוך לדת מאוס בעיניהם. לפיכך אין טעם להחזיר לימודים חברתיים באמצעות התחום הדתי.⁶⁸

אם נושא הדת נגע בבסיסים היסודיים ביותר בחברה, הרי יחסי שחורים-לבנים היו תחום חדש שחייב התייחסות. כשם שה-CCJ נגרה לעסוק בכך בתגובה על הגירת השחורים מארצות חבר העמים הבריטי (החל ב-1948), כך נדרשה גם ה-WGDP לנושא, וביתר שאת לאחר "מהומות הגזע" בלונדון ובנוטינגהם בקיץ 1958. בחורף 1959 הוקדש הכינוס השנתי הרביעי של הקבוצה לדעות קדומות, דימויים ובסיסי עוינות כלפי שחורים.⁶⁹ ברם, תחום זה לא נהפך למרכזי עבור ה-WGDP, שבדומה ל-CCJ החלה לפעול לשינוי חינוכי **בטרם** נעשתה הגירת השחורים לתופעה חברתית מרכזית.

תוכניותיה של ה-WGDP לא זכו לברכת משרד החינוך הבריטי. שרי החינוך שילמו לעתים מס שפתיים לרעיון החינוך ל"יחסים בין-גזעיים" אולם סירבו להתערב בתכנים הנלמדים בבתי הספר לסוגיהם. אדוארד בויל (Boyle), שכיהן כשר החינוך ב-1962, התחמק מסיוע פעיל. הוא לא חשב שאפשר ללמד ערכים, וגרס כי מאחר שבבית הספר אין דעות קדומות נגד יהודים ונגד שחורים, אין להעלות את הנושא באורח מלאכותי. בסוף 1962 הודה אורבך כי השינויים בתחום ספרי הלימוד אינם מתקדמים בקצב הראוי, הנושא איננו "תופס", משרד החינוך איתן בהתנגדותו לשינויים בנושאי חברה, וכי גם ארגוני המורים המגלים מעט יותר פתיחות אינם פועלים לקידום הנושא.⁷⁰

על הקושי להניע שינויים בתחום החינוכי ניתן ללמוד גם מן ההתנסות של המחלקה התרבותית של ה-BSWJC. ב-1955 השתתפה המחלקה בכינוס מומחים שהתקיים בפריז ועסק בהוראת ה"גזע" בבתי הספר. ניסיונה של המחלקה מדגים גם את הלבטים שהיו מנת חלקם

68. HL, MS 65/25/2/ADD 94 Working Group on the Diminution of Prejudice, Report of Third Conference, 14-15.6.1958.

69. University College London, *Special Collections (UCL)*, T.A.C. Papers, WGDP, Report of Fourth Conference, 14.2.1959.

70. HL, MS 238/1/3 Anti-Semitism in Great Britain, Submitted by Maurice Orbach, October 1962; LMA, ACC 3121/C13/3/7/37 Anti-Semitism in Great Britain, August 1962; HL, MS 65/3/2 CCJ Education Commission Minutes, 10.12.1957; HL, MS 65/25/2/ADD 94 Working Group on the Diminution of Prejudice, Report of Third Conference, 14-15.6.1958; HL, MS 137/AJ 37/1/9 AJA Council Minutes, 20.7.1959; CU, Add.8320/V/31 WGDP The Place of Social Studies in School and Teacher Training, 14-15.6.1957; CU, Add. MS 8320/V/31 WGDP Report on Deputation to the Ministry of Education, 18.6.1959; ה-50, ופעל להרחבת שירותי החינוך הממשלתיים ולשיפורם. Kenneth Morgan, *Britain Since 1945* (Oxford, 2001), pp. 188-189.

של אותם יהודים שבאו במגע עם בעלי ברית פוטנציאליים. אלברט פולק וגב' א. קלאוזנר, נציגי המחלקה, מצאו את עצמם בעמדת מיעוט. ראשית, היו להם השגות על המלצות הצוות כפי שנוסחו בידי ד"ר סיריל ביבי. לא ייתכן, הטעימו, להוסיף ולהשתמש במושג ה"גזע" גם כשמכירים בעובדה כי אין בו כל ממש. פולק וקלאוזנר טענו כי אף שביבי מודה כי "גזע יהודי" הינו מיתוס, דבר מה שאינו קיים כלל, הוא משתמש שוב ושוב (לא פחות מ-40 פעמים בחוות הדעת שהגיש) במונחים "גזע" או "קבוצה גזעית" לגבי היהודים. מדוע להשתמש ב"גזע יהודי" או ב"גזע שחור" אם מודים כי אלו פיקציות? השימוש הבלתי עקבי מוליך לבלבול במיוחד בכינוס האמור לנסח תוכניות עבור עובדי הוראה.⁷¹

אבל בנושא זה נאלצו פעילים יהודים להתפשר ולהתאים את עצמם לשיח האמורפי בנושא ה"גזע". דומה שעבור פעילים יהודים, עשר שנים לאחר תום מבצע ההשמדה של יהדות אירופה על סמך קריטריונים מדוקדקים המיוסדים ומנוסחים ב"גזע", זה לא היה עניין אקדמי גרידא; עבורם, עצם סילוקו של מושג ה"גזע" מן השיח השוטף היה צריך להיחשב כהישג העומד בפני עצמו. אולם הנסיבות והתמדתו של המושג – גם אם במשמעויות או בכוונות טהורות – חייב אותם להתפשר, ולכן "חטאה" לעתים גם כתיבה יהודית העוסקת בדימויים ובשינוי חינוכי בשימוש במושג, אולי תוך הכחשתו כמושג בר-משמעות. בחומר ההסברה של ה-CCEL ניתן למצוא דוגמה קיצונית להימנעות מוחלטת משימוש במושג ה"גזע" והעדפה של "קבוצה אתנית" על פניו.⁷²

אי הסכמה עקרונית אחרת של נציגי המסד היהודי בכינוס נגעה להתוויית הכיוון בספרי ההיסטוריה. נציגי ה-BSWJC הדגישו שמאפיינים היסטוריים ייחודיים ליהודים צריכים להילמד בנפרד, וכי מטעמי פישוט ונוחות אין לקשרם עם ביטויים אחרים לדעות קדומות. שיבוץ האנטישמיות בין גילויים אחרים של דעות קדומות – עיונות כלפי שחורים למשל – עלול דווקא לסכל התמודדות אמיתית עם הרכיבים השונים והשכבות המרובות של תופעת האנטישמיות. הפישוט מטעה, מאחר שהיסטוריה יהודית היא דיסציפלינה בפני עצמה. בתחום הדת למשל – היהודי אינו סתם עוד קבוצה שאינה נוצרית. עבור הילדים המגיעים לבית ספר, היהודי מתויג מראש כמי שדחה את בן האלוהים, ולכן הוא מתנגד וסובל. יש לעבוד

71. **אצ"מ**, C2/36 The Treatment of Anti-Jewish Bias in School Education, September 1955; **אצ"מ**, C2/36 Meeting of Experts on the Promotion of Teaching of Race Questions in Primary and Secondary Schools, 19-23.9.1955; פירוט עמדותיו של ביבי בסוגיית ה"גזע" נמצא בתוך: *CU*, Add. MS. 8320/V/22 Education in Racial and Intergroup Relations, 1959; *Common Ground*, May-June 1960, pp. 14-19; להרחבה בעניין אופני הייצוג של "גזע" ומושגים דומים בשנות ה-50 בבריטניה ראו: בוקר, **הקהילה היהודית בבריטניה**, עמ' 160-165.

72. לדוגמה להימנעות מן המושג ראו בתוך: *How We Came Here* (Winter 1949), החוברת נמצאת בספריית וינר, תל אביב. בהתייחסויות יהודיות ממסדיות ועיתונאיות המשיך מושג ה"גזע" לנגזרותיו להתקיים.

עם תלמידי תיכון באופן ייחודי על המישור של יהודים-נוצרים: להראות שנוצרים פירשו את המקרא בדרך אחרת ולהציג בפניהם את הנצרות והיהדות כשוות. יעד זה ניתן להשיג, בין היתר, בהדגשת בסיסה היהודי של התרבות הנוצרית.⁷³

פולק וקלאוזנר טענו כי הצליחו להשפיע על משתתפי הכינוס בעניין הייחודיות שבהתמודדות עם אנטישמיות, אולם בדרך כלל היתה ההשפעה הפוכה: המפגש עם אנשי אקדמיה, המעורבות בפעילות ארצית ובינלאומית בנושא הדעות הקדומות – אלה משכו את הפעילים היהודים לעבר הכיוון האוניברסלי בניחות האנטישמיות ובהתנגדות לה. בניחות כולל יש להוסיף עוד כי גם כאשר נזקקו למושגים הכלליים – ובעשותם כן מיקמו את האנטישמיות כעוונות בין-קבוצתית אחת מני רבות – התעקשו הפעילים היהודים בדרך כלל על ייחודיותן של התרופות שיש להפעיל בנושא האנטישמיות. התחום הדתי הוא דוגמה מובהקת אחת. דוגמה אחרת היתה הדימויים ביצירות ספרותיות.

דימויים בתחום הספרותי

ספרי הלימוד היו תחום פעילות מועדף, לא רק בגלל הרצון לעצב מחדש עמדות כבר בגיל צעיר, שבו ניתן להשפיע על יצירת התודעה עוד בשלבי התהוותה. ספרי לימוד ותוכניות הוראה היו תחום "לגיטימי" לשינוי תחום המשתנה והמתעדכן באופן תקופתי, גם במערכות חינוך הנוטות לשמרנות. לא כן בתחום הספרות, מאחר שרוח היצירה אינה יודעת הכוונה והדרכה חברתית, במיוחד כשמדובר ביצירות מופת שנכנסו לקאנון הספרותי. בארגונים היהודיים היתה מודעות מפותחת למה אפשרי ומה אינו אפשרי במאבקים לשינוי דימוי היהודי. הבלתי אפשרי היה גם לבלתי ראוי למאבק, ומשום כך נותרו היצירות הקלאסיות, נכסי צאן ברזל של התרבות, מחוץ לטווח הפעילות היהודית.

ובכל זאת, סוגיית הדימוי היהודי בספרות עלתה דרך קבע על סדר היום הציבורי היהודי. הצעות לפיקוח, אם לא על יצירות מופת אזי על ספרים חדשים, הועלו לפרקים בעיתונות ובארגונים. בדומה לתחום ההומור, שכבר נזכר לעיל, פסל סידני סלומון כל יוזמה להתערבות בתחומי היצירה. תמצית טיעוניו הינה בבואה לקשיים בתחום: הקושי לצאת מול סטריאוטיפים בספרות, שהרי אין לטעון כי דמויות המשויכות לקהילה דתית או גזעית מסוימת לא יכולות להיות מושא ללעג. לבני עמים שונים סטריאוטיפים שליליים שונים, כגון האירי השיכור וחסר האחריות או הוולשי הגנב. היהודים מצויים בעמדה מיוחדת משום שאף קבוצה לא סבלה כמוהם, אך עם כל המאמצים לתיקון אופן הצגתו של היהודי, לעתים צריך לספוג ביקורות.⁷⁴

73. **אצ"מ**, C2/36 The Treatment of Anti-Jewish Bias in School Education, September 1955; **אצ"מ**, C2/36 Meeting of Experts on the Promotion of Teaching of Race Questions in Primary and Secondary Schools, 19-23.9.1955.

74. **BDBJA**, C6/10/1 S. Salomon to H. Braverman, 8.12.1954; **BDBJA**, C6/10/1 H. to S. Braverman

הצעות אחרות נגעו ליצירות ספרותיות ובני הנוער: אם יצירות מופת הינן מחוץ לתחום, אולי ניתן יהיה להעביר לדור הצעיר את המסרים הטמונים בהן בנוגע ליהודי בצורה "מרוככת". חבר ה-BDBJ ס. ו. מגנס (S. W. Magnus) ביקש להפעיל את ה-JDC כנגד המגמה לשבץ את הסוחר מוונציה בתוך ה-*Tales from Shakespeare*, אסופה המיועדת לבני נוער. הוא העלה את העניין במליאת ה-BDBJ, ועמדותיו זכו לתמיכתם של כמה חברים. מזכיר ה-BDBJ הסביר למגנס שפעולה נגד קלאסיקה, גם במהדורת נוער, תידחה בבוז.⁷⁵ סידני סלומון, בתשובה לארתור סופר, פסק שלא ניתן לפעול בעניין סדרת הטלוויזיה "אוליבר טוויסט", שכן מדובר בקלאסיקה. עם זאת, ניתן לנסות ולהשפיע על אופן הצגת הדמויות, וכך אכן פעלו אצל המפיקים. בפניותיהם הבהירו אנשי ה-BDBJ כי הכוונה אינה לפגוע במעמדן של יצירות מאת דיקנס או צ'וסר, אך טענו כי ניתן להתחשב ברגישויות ולבקש שלתלמידים לא יינתנו (בבחינות כניסה לאוניברסיטה למשל) קטעים ספציפיים המתארים יהודים באופן שלילי.⁷⁶

בעניינים הרגישים הללו נהגה ה-JDC להסתייע ב-CCJ. הניסיון להשפיע, בסוף 1953, על בחירת יצירות קלאסיות בבחינות הכניסה לכמה אוניברסיטאות גדולות (מנצ'סטר, ליברפול, לידס, שפילד וברימינגהם) היה אולי המהלך הנועז ביותר מכלל המאמצים היהודיים לפעול לשינוי הדימוי היהודי. ועד הבחינות המאוחד (Joint Matriculation Board) של האוניברסיטאות השיב ריקם את פנייתו של ה-CCJ לנפות יצירות אחדות מלוח הבחינות. מזכיר ועד הבחינות ראה בעצם הפנייה אליו משמעות חמורות. לשיטתה של ה-CCJ, כתב המזכיר, יהיה צורך לנפות מן הקוריקולום יצירות רבות שהן אבני יסוד של הספרות האנגלית. ועד הבחינות, טען עוד המזכיר, רואה דווקא בהעלאת היצירות הזדמנות להעמקה בדעות ואמונות אשר הובילו בעבר למעשי רשע גדולים.⁷⁷ קצין החינוך של ה-CCJ לא אבה להשלים עם החלטת ועד הבחינות. בפנייתו השנייה לוועד הבחינות כתב פולק: הכללת ה-Priores's Tale של צ'וסר בבחינות משמעה העברת מסרים שפלים – לפי הטעם המודרני – אשר למרבה הצער עדיין יש שמאמינים בהם. היצירה עלולה לחזק דעות קדומות קיימות ואינה מתאימה כלל לבחינות. לכל הפחות נספח היסטורי שילבן את רקעה של היצירה, ביקש פולק. הפעם נעתר ועד הבחינות והסכים להתחשב בהערותיו של פולק, ולהשתדל שלא לשבץ את ה-Priores's Tale בלוח הבחינות בעתיד.⁷⁸ ב-1960 נכשל ניסיון נקודתי לשנות טקסט ששימש לתרגול סטודנטים.

Salomon, 6.12.1954; H. Braverman to S. Salomon, 23.12.1954
בהקשר הספר שהציג את היהודים כחמדנים, רעים, לא מתורבתים. William Plomer, *The Case is Altered* (London, 1932), pp. 58-63, 110-112.

75. LMA, ACC 3121/E2/95 S. W. Magnus to The President, BDBJ, 25.1.1954.
76. BDBJA, C6/3/3/6 S. Salomon to A. Super, 17.2.1958; BDBJA, C6/3/3/6 S. Salomon to W. W. Simpson, 28.2.1958.
77. LMA, ACC 3121/C8/2/4 J. Peck (Secretary of the Joint Matriculation Board) to The Education Officer, CCJ, 18.12.1953.
78. LMA, ACC 3121/C8/2/4 Education Officer, CCJ, to The Secretary, Joint Matriculation Board,

זה היה "המטבח של פייגין" מתוך "אוליבר טוויסט", קטע ששובץ בספר לימוד בהוצאת האוניברסיטה של לונדון. ה-CCJ פנתה להוצאה בבקשה שתחליף את הביטוי "היהודי הזקן" בביטוי "האדם הזקן". הפנייה הושבה ריקם.⁷⁹

הפעילות היהודית מול ערכי תרבות מוסכמים חייבה גם התייחסות הסברתית מיוחדת. בדפי ההדרכה שהנפיק ה-JDC לאנשי הסברה הוקדש מקום רב לשאלות של דימויים בספרות. אנשי הסברה יהודים הודרכו להסביר את ההתנגדות היהודית להוראת "הסוחר מוונציה" ו"אוליבר טוויסט" בבתי ספר. הם התבקשו להסביר שדמויות יהודיות כשיילוק ופייגין נחשבות לעתים לאב טיפוס המייצג את היהודים, וכן ששייקספיר עצמו לא הכיר יהודים, וכי בכתבתו הלך בעקבות מסורת ארוכה של תיאור דמויות יהודיות בעלות תכונות אנושיות שליליות. אין ספק, נכתב בדפי ההדרכה, שבדורות עברו היו דמויותיהם של שיילוק ופייגין אחראיות להטמעת מחשבות אנטישמיות במוחותיהם של צעירים. על מורי הדור הנוכחי מוטלת כעת החובה לפרק את הסטריאוטיפים שהונצחו בדמויות אלו.⁸⁰

ואם לא היה ניתן להסתיר כליל נושא זה, של דמות היהודי בספרות, הרי לכל הפחות היה ניתן לנסות ולעמעם את השפעת הדמות, או להתמודד עם הדמויות הנצחיות של שיילוק ופייגין, הממשיכות "לייצג" את היהודי על מיטב הבמות. זה היה מאמץ לפרש מחדש תכנים נושנים ולבחון אותם ואת משמעותם על רקע התמורות החלות בחברה. באופן כללי נחלקו המשקיפים השונים לאופטימיסטים ולפסימיסטים. הראשונים, שהיו הרוב, הצביעו על שינויים שהתרחשו זה מכבר בדימוי היהודי, כולל בייצוגו הספרותי. באופן כללי ראו האופטימיסטים את הדמויות המומחזות מבעד למשקפיים אמנותיים-כלליים, ולא יהודיים. בנוסף, ניסו גם להחדיר קורטוב של הומור לפרשנות הבימתית הניתנת לדמויות היהודי בהווה, וכן פרספקטיבה היסטורית להבנת דמות היהודי כמות שנבנתה בעבר.

כך, למשל, כתב אלכסנדר ברון על השתנות הדימוי היהודי במהלך המאה ה-19, בעקבות התחזקות הליברליזם במהלך המאה. דמות היהודי נעשתה חיובית יותר – היהודים עברו מן השוליים למעמד חיובי ומרכזי יותר. הראיה, אליבא דברון, מצויה בהתפתחות דמות היהודי אצל דיקנס – מפייגין ב-1839 לרייה (Riah) ב-1865. דיקנס, טען ברון, לא היה אנטישמי במודע. בשנת 1865, העריך כי הציבור הבריטי "יקבל" דמות יהודית חיובית.⁸¹ מסורתית, היהודי בספרות בריטית מתואר כאדם דוחה פיזית, קמצן ורודף בצע, גאה ושוחר רע, כתב

22.1.1954; J. Peck to The Education Officer, CCJ, 19.2.1954; A. I. Polack to A. G. Brotman, 3.3.1954

HL, MS 65/2/6 CCJ Executive Committee Minutes, 7.12.1960. 79

LMA, ACC 3121/G1/31/33 Questions and Answers, February 1964. 80

Alexander Baron, "The Jew in Victorian Literature", *Jewish Quarterly*, Vol. 2 (4) (1955), pp. 10-12. 81

הסופר היהודי דני אבסה (Abse). אולם בכל האמור בספרות הנכתבת בתקופתנו, יש לשים לב להשתלבות דמות היהודי בין יתר דמויות היצירה. דמות היהודי – בהקשר של יתר הדמויות – אינה מסורטטת בהכרח באורח אנטישמי.⁸² באופן דומה, כשבתלוויזיה הועלתה הצגה (The Haunted House), שבה הוצגה דמותו של מלווה בריבית יהודי, הועלתה במדור ביקורת הטלוויזיה ב-JC הבקשה להבין את דמותו של היהודי ולקבלה על רקע שאר הדמויות בהצגה. המדור פסק: דמות היהודי היא דמות קומית כיתר הדמויות, אם כי ניתן לפקפק בחוכמה שנהג ה-BBC כשבחר מלווה כספים יהודי להצגה המיועדת לבני נוער. הרגישים מבינינו ייפגעו, הזהיר העיתון.⁸³

מבין המציעים פרספקטיבה רחבה לעיכול דמותו של היהודי הספרותי יש לציין גם את ג'וזף לפטוויץ' (Leftwich) – מבקר הספרות והעיתונאי – אשר חש שיהודים מסוימים מרגישים נרדפים, כתוצאה מתסביך נחיתות, וכי אלה אנשים המחטטים בכל יצירה שהיא בחיפוש אחר אנטישמיות. יהודים צריכים לשים לב גם לחלק הקטן יחסית המוקדש ליהודים אצל יוצרים כשייקספיר, דיקנס או וולס. הסופרים הללו לא היו אובססיביים ביחס ליהודים, טען לפטוויץ', והציע לפרש את עמדות היוצרים על רקע מכלול עמדותיהם. מול קריאות בודדות להחרים הצגות מאת סופרים כאלה פסק לפטוויץ' כי החרמות, בכל מקרה, אינן מוצדקות. הרי קבוצות נוספות רואות עצמן נפגעות – שחורים, למשל, בגלל דמותו של אותלו – ואם כולם יטילו חרם, אנה אנו באים?⁸⁴

לנוכח תמורות ההווה "ניבטה" דמותו של שיילוק כתזכורת לימים עברו, בבחינת דרבון מתמיד להוסיף ולהתמודד עם מורשת העבר. האופטימיסטים בשיח היהודי ביקשו לנתק את הקשר הגורדי הזה, "להתגבר" על עצם התפיסה המאחדת את שיילוק עם אנטישמיות. בניגוד לדעה רווחת בקרב יהודים ולא יהודים כאחד, "הסוחר מוונציה" אינה יצירה אנטישמית, כתב טיירון גאתרי (Tyron Guthrie). יש להפסיק לראותה כך, אמר, שאם לא כן יישאר שיילוק כצלקת נוספת ב"פסיכיקה היהודית הקולקטיבית". יתרה מכך: יצירות יש לנתח בהקשר רחב, ובניתוחן מן הראוי להינתק מתפיסות נושנות. בניגוד לפירוש שניתן ליצירתו של שייקספיר במאה ה-19, הסוחר היהודי אינו "רע". שייקספיר, שהזדהה עמוקות עם גיבוריו, ביקש ליצור דמויות מורכבות. ההחרמה פסולה כמובן, שהרי אם לא יוצג המחזה לא ידונו בו, והמיתוס בדבר האנטישמיות שלו לא ייחשף. זה מה שיהודים צריכים לדעתו לעשות, ולכן בירך גאתרי על העלאתם של מחזות הנחשבים לאנטישמיים בתיאטרון "הבימה" שבישראל.⁸⁵ בלא שגאתרי

82. JC, 6.5.1955. דני אבסה היה באותה עת בראשית הקריירה הספרותית שלו. ראו על כתיבתו בנושאים

יהודיים: Kushner, *The Holocaust and the Liberal Imagination*, עמ' 255-256.

83. JC, 30.9.1960.

84. *Jewish Monthly*, January 1951.

85. *World Jewry*, March 1959.

ציין זאת במפורש הוא הראה למעשה כי בבחירת תיאטרון "הבימה" דווקא להעלות את שילוק יש משום סמליות לא מעטה: היהודי "החדש" התגבר כביכול על עצמו והשתחרר מכבליו הפנימיים.

אולם דמותו של שילוק שימשה תזכורת מכאיבה למי שלא היו מצוידים בפרספקטיבה או בהומור.⁸⁶ הפסימיסטים, או אלה שהחמירו בתפיסת הייצוג היהודי בספרות, היו במיעוט. העיתונאי צ'רלס סלומון, למשל, טען שבכל מקרה, גם כאשר דמות היהודי איננה "רעה", היא איננה טבעית, ולעתים היא מעוותת. כדוגמה הביא סלומון את דמותו של רייה (Riah) במחזה *Our Mutual Friend*, פרי עטו של דיקנס, דמות המובאת תדיר כדוגמה ל"יהודי טוב". רייה הוא דמות מוגזמת שאיננה מעוררת הזדהות, גרס סלומון.⁸⁷ הרולד ריבלווי (Ribalow) כתב על דמות היהודי בספרים בני הזמן אך לא מצא בהם מקור לאופטימיות. ספרים רבים מציגים את דמות היהודי כאחר בעל אינטרסים זרים – היהודי "מתאים" לעידן החדש, המשופע בריגול ובמזימות בינלאומיות. כדוגמה ציין את גרהם גרין, המשבח בכתביו דרך קבע דמויות אנטישמיות ואף שם בפי גיבוריו הערות אנטישמיות. לדעתו של ריבלווי, הסופר הנודע נוהג כך באופן לא מודע כמעט, בשל דמות היהודי המוטמעת בו, אבל אגב כך הוא תורם להנצחת "מורשת שילוק".⁸⁸ לבסוף, פירוש מעניין של העבר ניתן לראות בדברים שכתב ויליאם פרנקל (לעיתיד עורך ה-*JC*) בשנת 1951: שילוק ייצג עבורו את היהודי המדוכא, מול האנטישמי בעל המעמד החפץ בכספו של היהודי. שילוק הוא היהודי העומד בדין על זכויותיו.⁸⁹

דוגמה זו מאירת עיניים, משום הפירוש המוענק ליצירה: היא לוקחת את דמותו של הסוחר המושמץ, הופכת את הדימוי המקובל על פיו, ומבקשת לראות בו דוגמה לעומדים על שלהם כיום. הנטייה בקהילה היתה אמנם להצניע לרוב את דמותו של שילוק, ומבחינה זו ניתוחו של פרנקל חריג, אולם האפשרות להפיק גם כאן לקח של אסרטיביות וגאוה יהודית היא מאלפת.

86. במחזמר האחרון פייגין הוא נוכל שרמנטי, ויש להביט בו בעין מחויכת, כתב עורך ה-*World Jewry*, שהגדיר רעיונות על חרם כ"מגוחכים". *World Jewry*, August 1960.

87. *JC*, 19.2.1954.

88. Harold Ribalow, "Of Jews and Graham Greene", *Jewish Quarterly*, Vol. 3 (2) (1955), pp. 12-15; דוגמה מרתקת ניתן למצוא גם בכתבתה של גרדה צ'רלס (Gerda Charles) שעסקה במפגש הראשוני של היהודי הצעיר עם ייצוג היהודי בספרות. ראו: *JC*, 2.6.1961.

89. *Jewish Echo*, 22.6.1951; פרנקל, יליד וייטצ'פל ועורך דין בהשכלתו, מונה לעורך ה-*JC* בשנת 1958 והחזיק במשרה זו עד 1977. בשנות ה-50 המוקדמות היה כתב ה-*American Jewish Committee*. David Cesarani, *The Jewish Chronicle and Anglo-Jewry 1841-1991* (Cambridge, 1994), pp. 210-211.

המאבק בתחום הייצוגים הדתיים

אם תחום הספרות מסמן את גבולות המאבק היהודי, הרי בתחום הדתי, יותר מבכל תחום אחר, לא גילתה הציבוריות היהודית כל נכונות להתפשר. מכל הייצוגים של יהודים, הושקע המאמץ המשמעותי ביותר בשינוי הדימוי היהודי השאוב מן התחום הדתי. המאמץ היהודי בתחום זה, שהיה מרכזי גם במאמץ לחולל שינוי בספרי הלימוד, עמד בחזית הפעילות ארוכת הטווח נגד דימויים. ב-JDC וב-CCJ שינסו מותניים כדי למחות את דימויים של היהודים כרוצח־אל וכנושאים באחריות קולקטיבית בסיפור הצליבה. היה ברור כי הדימויים הללו השפיעו ומשפיעים גם בחברה אשר המרכיב הדתי בה איננו מרכזי, וכי הדימוי הדתי עבר "חילון" ומשפיע מגיל צעיר, בחברה שהיא נוצרית במהותה.⁹⁰

אופן ייצוג היהודי בנצרות הועלה תדיר בכנסים ובדיונים. רבנים ואישי ציבור מכל הזרמים היהודיים ראו בכך נושא חשוב והתדיינו כיצד לספר את סיפור הצליבה כך שלא יעורר גרשות אנטישמיות. הפעילות בנושא זה נשענה על התובנה שסיפור הצליבה היה גורם מרכזי באנטישמיות המודרנית. מאיר דומניץ (Domnitz), איש חינוך ויו"ר ועדת ההרצאות היהודית של ה-BDBJ, הרחיק לכת וקבע כי הדעות הקדומות הראשונות ביחס ליהודים קשורות בסיפור הצליבה. הוא הביא דוגמאות לאמירות של ילדים, אשר כבר בגיל הגן ידעו לספר כי היהודים "הם אלה שהרגו את ישו".⁹¹ הבסיס הנוצרי של האנטישמיות וההכרה בהשפעתו המודרנית הרחבה של בסיס זה, הם שעמדו, יותר מכל נושא אחר, בשורש הראייה היהודית של האנטישמיות כתופעה ייחודית, נבדלת באופן מהותי משנאות ומדעות קדומות אחרות, שלתיקונה נדרשת עשייה מיוחדת. בעיני יהודים מכל הזרמים והמגזרים היריבות בין הזרמים הנוצריים לא היתה יכולה להשתוות לתהום התיאולוגית-היסטורית הפעורה בין הנצרות לבין היהדות. המודעות לדימוי היהודי כרוצח־אל היתה גבוהה גם בקרב יהודים מעורים ומשולבים בחברה כבזיל הנריקס (Henriques), מחנך ופעיל ציבור, שהיצר על מיעוט ההבנה בחברה למוגבלות, שלא לומר נכות, הדבקה בכל יהודי. הוא כתב:

So few people seem to realize the handicap with which every Jew faces life.
From their early days in the Sunday School, Christians are taught that it was
the Jews who killed Christ.⁹²

90. על חילון דימויים ימי-ביניים, ועל היהודים כמנצלים וכמחריבי הנצרות בתעמולה הנאצית ראו: Robert Wistrich, "The Devil, the Jews, and Hatred of the 'Other'", in Robert Wistrich, (ed.), *Demonizing the Other: Antisemitism, Racism and Xenophobia* (Amsterdam, 1999), p. 3; על יצירת "היהודי הדמוני" בתיאולוגיה ובפרשנות הנוצרית הימי-ביניימית ראו: גרמי כהן, **כעיוור במראה: היהודי בתפיסה הנוצרית בימי הביניים** (ירושלים, 2002).

91. Myer Domnitz, *Learning to Live with Our Neighbours* (London, 1962), p. 30.

92. Basil Henriques, *Fratres – Club Boys in Uniform* (London, 1951), p. 137.

בחומר ההסברה של ה-CCEL הוקדש מקום לנקודה זו. כך, למשל, הודגשה האירוניה האכזרית בכך שדווקא סיפורו של ישו, אשר אהב את כולם והטיף לאהבת הכול, הוא שהוליד את האנטישמיות וממשיך להנציחה גם בימים אלה. את סיפור הצליבה אין לטשטש, כתבו ב-1950, אלא להציגו כפי שנתפס בעיני בני זמנו של ישו – כמחלוקת בתוך העם היהודי – ובמקביל לתאר באופן חיובי את ההתפתחות המאוחרת של הדת היהודית.⁹³ ג'יימס פרקס (Parkes), הכומר שהיה ממייסדי ה-CCJ, ואשר כהיסטוריון הדגיש כבר בשנות ה-30 את השורשים הנוצריים בהתהוות האנטישמיות המודרנית, קשר בין האנטישמיות הנוצרית לבין השואה. אין להתכחש לאחריות הנוצרית להתהוות הדימוי היהודי הדמוני לאורך כ-700 שנה, טען פרקס; האנטישמיות היא יצירה נוצרית, ואין לדבר על אנטישמיות פוסט-נוצרית בהקשר הנאצי. היטלר למד מקרל לואגר האוסטרי, אשר מפלגתו זכתה לברכת האפיפיור ליאו ה-13, וכעת הנוצרים אינם יכולים לעמוד מן הצד כאשר אחרים משתמשים בכלי שהם יצרו.⁹⁴ בדפי ההנחיה לאנשי ההסברה של ה-JDC היה הרקע הדתי של האנטישמיות ההסבר המרכזי לשאלה המופנית תדיר כלפי יהודים: מדוע נמשכת רדיפת היהודים זמן כה רב? האם אין עובדה זו מעידה על כך שביהודים עצמם יש דבר-מה בסיסי ומהותי פגום? על כך השיבו בדפי ה-JDC כי האנטישמיות מתייחדת במעורבותה העמוקה של הכנסייה בהטמעת היחס המשפיל ליהדות, וכי יחס זה הוא אשר מוביל אל מחנות המוות של היטלר. יתר על כן, באותה נשימה תודרכו אנשי ההסברה היהודית להסביר שהאחריות מוטלת תמיד על הרודף ולא על הקורבן חסר הישע. דגש זה נועד להדוף הסברים בנוסח "עימותים" בין דתות או בין קבוצות, המטילים את האחריות על שני הצדדים.⁹⁵

לסוגיית ייחודיותה של העוינות כלפי היהודים משמעות החורגת מדפי ההסברה היהודיים. בידי המתמודדים עם האנטישמיות, תחום הדימויים השליליים ליהודים (ובמיוחד בהקשרים הדתיים) היה האמצעי הבדוק ביותר לבדל את העוינות ליהודים מעוינויות אחרות. האנטישמיות נבדלה ממאבקים אחרים בני התקופה, ובגישה זו נמנעה תפיסת האנטישמיות כסכסוך אחד מני רבים, ועמה גם הפתרון העלול להשתמע מתפיסה כזו, למשל תיקון התנהגותי של שני הצדדים. הייצוגים הדתיים-במקורם, החרוטים עמוקות ברובדי תרבות (אשר נותרו על כנם גם כאשר משמעותם הדתית אבדה זה מכבר), הם אשר הבדילו את האנטישמיות משנאות אחרות כגון השנאה למהגרים לבריטניה מארצות חבר העמים הבריטי. מונחים בתפיסת הייחודיות, נמנעו בדרך כלל הארגונים היהודיים ממעורבות בפעולות כנגד הדימוי השלילי של שחורים. פה ושם הוזכרה בארגונים היהודיים אוכלוסיית השחורים, כקבוצה נוספת הנפגעת מדיווח

93. CCEL Schools' Committee, *Our East London – The Growth of its Religions* (Spring 1950), pp. 27-28, החוברת נמצאת בספריית וינר, תל אביב.

94. *JC*, 3.3.1961; *JC*, 31.3.1961

95. *LMA, ACC 3121/G1/31/34 Questions and Answers*, February 1964.

לא הוגן, אך לא היו פניות כלשהן למען שינוי הסטריאוטיפים לשחורים.⁹⁶ גורם הייחודיות – בנוסף על מסורת של עבודה למען אינטרסים יהודיים מובהקים, אך גם מודעות אמיתית לפגיעתו של דימוי, מודעות שיכולה להיות אך ורק לנפגעים עצמם – אלה מסבירים את תחום עבודתם הצר של הארגונים היהודיים. מלבד זאת, יש לומר כי המאבק היהודי היה ארוך טווח, ודווקא משום כך, משום התעוזה שבערעור על נכסי תרבות, לא ביקשו מנהיגי הקהילה לקחת על עצמם גם את עניין השחורים.⁹⁷

באופן נרחב יותר משמעותי לציין כי בשנות ה-50 וה-60 ניכרו שינויים בתחום הדוקטרינה הדתית, יותר מאשר בתחומים אחרים. רוחות השינוי נשבו לא רק באי הבריטי, וחשוב לאומדן, לשם הבנת המאמצים היהודיים בתקופה.

ביחסה של הנצרות ליהדות חלו שינויים דוקטרינריים, באטיות ובאופן הדרגתי. הביטוי perfidious Jews בתפילת יום שישי הטוב הוחלף בסוף שנות ה-50 בביטוי החריף פחות unbelieving Jews.⁹⁸ שינויים משמעותיים היו בעקבות כינוסי מועצת הוותיקן בשנים 1962-1965. השינויים הפורמליים קיבלו ביטוי בהצהרת מועצת הוותיקן, שפורסמה ברומא (ב-28 באוקטובר 1965), על הצורך בהדגשת המשותף לאנשים מקבוצות דתיות שונות, באחדות האנושות, בקריאה להבנה ולכבוד הדדי מתוך הוקרת הרוח המשותפת ליהדות ולנצרות. מנהיגי היהודים אכן פעלו לצליבת ישו, אך אין להאשים את כלל היהודים שחיו אז, או את היהודים כיום. אין להסתמך על כתיבי הקודש כדי לתאר את היהודים כמקוללים ויש לגנות אנטישמיות מכל מקור שהוא. השינויים בכנסיות היו קשורים לתחושות אשמה, להבנה שהשנאה הנאצית ניוונה מעידנים של הסתה אנטישמית, שצמחה בחלקה מן העוינות הנוצרית ליהודים. בכנסייה הפרוטסטנטית חל השינוי המשמעותי יותר בזרם הליברלי, משנות ה-60 ואילך, אם כי ניצנים של רביזיוניזם תיאולוגי נראו כבר בשנות ה-40. ואולם יישומם של השינויים הדוקטרינריים של שנות ה-60 היה אטי. ברמת הדרשות בכנסייה, התפיסות של כמרים ומורים, ספרי דת – בכל אלה התנהלו השינויים בהדרגה החל בסוף שנות ה-60, ובכנסייה הקתולית היו אטיים יותר.⁹⁹

96. על נוהגי הדיווח העיתונאי על אודות המהגרים השחורים בתקופה: Clive Harris, "Images of Blacks in Britain: 1930-60", in Sheila Allen & Marie Macey (eds.), *Race and Social Policy* (Redhill, 1988), p. 46; Pearl Jephcott, *A Troubled Area* (London, 1964), p. 91. את צבע עורו של עבריין או נאשם בעבירות נמצאים בתוך: *Labour History Archive & Study Centre* (LHASC), LP/RD/RR&I/BOX II Coloured People in Great Britain, Summary of Press News and Comment, April 1957, September 1958, December 1958, April 1959; לביקורת בת הזמן על אופן הצגתם של שחורים בעיתונות ראו: LHASC, LP/RD/RR&I/BOX I.

97. למגוון התגובות בקהילה היהודית על הגזענות המופנית לעבר המהגרים השחורים בשנות ה-50 וה-60 ראו: בוקר, **הקהילה היהודית בבריטניה**, עמ' 282-443.

98. Donald Dietrich, *God and Humanity in Auschwitz* (New Brunswick, 1995), p. 66.

99. Yaakov Ariel, "Protestant Attitudes to Judaism During the Last Fifty Years", in Robert Wistrich (ed.), *Terms of Survival* (London, 1995), pp. 335-336; Benedict Viviano, "Catholic Perceptions

העיתונות היהודית ידעה להעריך את הרוחות החדשות אשר נשבו בכנסייה, אך הדגישה בכל פעם את האחריות המתמשכת של הנצרות למאבק באנטישמיות ואת חובתה להוריד את רוח האחוה המדוברת "אל השטח". מחווה שנעשתה בסוף 1959 בקתדרלת העיר לינקולן – הסרת שלט על הקדוש Little St. Hugh אשר לפי המסורת המקומית היה קורבן לרצח פולחני יהודי – זכתה להוקרה זהירה.¹⁰⁰

במחווה מסוג זה הפעילות היהודית היא אשר יצרה את המודעות הנוצרית. התחום הדתי הוא לפיכך דוגמה מובהקת לפעילות יהודית נמרצת לשינוי ארוך טווח בדימויים ובעמדות. הארגונים היהודיים ובעלי בריתם לא ציפו באופן פסיבי לשינויים שיתרחשו מעצמם. הנפוך הוא, היוזמה היתה בידי היהודים ובעלי בריתם, ואלה פעלו בעקיבות להגברת המודעות לאחריות הנוצרית לאנטישמיות, ולשינוי ארוך טווח, גם ברמת ה"שטח", באופן הצגתו של היהודי בתחום הדתי הנוצרי.

הארגון שנשא בחלק הארי של מלאכה מתמדת זו היה ה-CCJ. נוסף על הפעילות שנוכרה לעיל, בעניין ספרי הלימוד והדת, נקטה המועצה עוד אופני פעולה: היא פעלה להגברת מודעות לרגישות היהודית בקרב מרצים לתיאולוגיה ובסמינרים לכמורה – בעיקר בנושא סיפור הצליבה ויחס הנצרות ליהדות. לקראת חג הפסחא קרא המזכיר, ו. ו. סימפסון, לאנשי הדת להציג את נושא הצליבה באופן שלא יעורר – גם שלא במכוון – שנאה ליהודים. ה-CCJ פנתה ל-BBC בנוגע לסיפורי ילדים המציגים את היהודים כעושי הרע בעיני האל וכמי שצלב את בן האלוהים. ב-BBC הביעו צער על כך והעירו למחלקת הילדים. כמו כן פעלו ב-CCJ ברציפות עם מחלקת הדת של ה-BBC להגברת המודעות לתיאור סיפור הצליבה. בכינוס הבין דתי שהתקיים בשנת 1947 השתתפה ה-CCJ בכתיבת "עשר הנקודות של סיליסברג (Seelisberg)" – עשר הדרכים לטיהור סיפור הצליבה מאלמנטים אנטי-יהודיים. ה-CCJ פעלה עם ה-British Council of Churches להקמת קבוצות למידה על יחסי יהודים-נוצרים באוניברסיטאות.¹⁰¹ מודעות תביא לרגישות – זו היתה ההנחה שעמדה בבסיס הפעילות לשינוי, ובמקרים רבים כך אכן היה. רק עם בוא המודעות יכלו תחושות האשם שלאחר השואה למצוא אפיק ביטוי.

of the Jewish People Since the Second World War", in Robert Wistrich (ed.), *Terms of Survival* (London, 1995), pp. 353-354; Walter Abott (ed.), "Declaration on the Relationship of the Church to Non-Christian Religions", *Documents of Vatican II* (New York, 1966), pp. 660-668.

JC, 10.3.1950; *JC*, 11.1.1952; *JC*, 8.12.1961; *World Jewry*, May 1959; *World Jewry*, November 1960; *Wiener Library Bulletin (WLB)*, Nov.-Dec. 1959.

HL, MS 65/2/4 CCJ Executive Committee Minutes, 13.3.1951, 12.5.1954; *HL*, MS 65/2/6 .101
CCJ Executive Committee Minutes, 7.12.1960; *JC*, 30.4.1954; *JC*, 15.4.1955
Simpson, "Jewish-Christians Relations Since the Inception of ראו: סיליסברג ראו: the Council of Christians and Jews" Marcus Braybrooke, *Inter-Faith Organizations*, עמ' 97, 1893-1979: *An Historical Directory* (New York, 1980), pp. 114-115.

אולם הדרך לשינוי בתחום הדתי היתה רצופת מהמורות, מכשולים ומחלוקות: האם יש לנקוט דרך ישירה או עקיפה? מהי הדרך הנכונה ליצירת שינוי בר-קיימא? כיצד לרתום לעניין אנשי מפתח נוצרים? כיצד להתקדם בלי לפגוע ברגשות נוצריים? התשובות על השאלות הללו לא היו קלות, ולא תמיד התקבלו על דעת הכול.

כפעילים נוצרים של המועצה הבינו סימפסון ופרקס את הקושי שבפעולה ישירה. דרשה המציגה את היהודים כמי שמגששים באפלה ומשום כך ראויים לחמלת הנוצרים, כמי שיש להם קיום רק בתמיכת הנוצרים, איננה יוצאת דופן, טען סימפסון בראשית 1960 בפני דיוויד קסלר, מנהל ה-JC. סימפסון חשב שקשה לשרש עמדות כאלה, אולם קסלר, שנדהם לשמוע על תופעות ממין זה בעדות אישית, חשב כי בכל זאת יש לפעול מולן, אולי בגישה עקיפה, בעזרת חומרי הסברה אשר יוגשו לבעלי עמדות השפעה.¹⁰² פרקס, בדומה לקסלר, הבין את הקושי לפעול בצורה ישירה. הוא הפציר ברבנים שלא לעסוק בנושא, שלא לנסות את הבלתי אפשרי, מאחר שרוב הנוצרים אינם מוכנים לדון בסיפור הבשורה בצורה מפוכחת. מוטב, טען פרקס, להניח לתיאולוגים נוצרים לעסוק בכך, ולהסתייע בדברים מאוזנים מפי אישי ציבור אחרים.¹⁰³ ובכל זאת, גם בתחום זה היו יוזמות מקומיות של יהודים. בקיץ 1955 כינס הרב סלבין גולדברג (Selvin Goldberg) ממנצ'סטר כ-90 מורים מאזורו לדיון באופן הצגתו של סיפור הצליבה. הוא דיבר על האחריות המוטלת על כל מורה נוצרי, מהיותו מי שמנחיל את הסיפור, שהרי אופן העברת הסיפור מעצב את האופן שבו יתפוס הדור הבא את היהודי.¹⁰⁴

ויכוחים ניטשו סביב העלאתו של ה-"Passion Play", מחזה המציג את סיפור צליבתו של ישו. סימפסון פסל על הסף כל הצעה למחות על הטקסט של המחזה, שהוצג על במות שונות. לעומת זאת ניסה, בלא הצלחה, לצרף לנוסח המחזה דברי הסבר אשר יבהירו לצופים את ההקשר ההיסטורי, היינו את הפירוש הימני-ביניימי לסיפור עתיק היומין.¹⁰⁵ נוויל לסקי, לשעבר נשיא ה-BDBJ, התווכח עם מי שסברו כי ניתן לשנות דוקטרינה או פרקטיקות דתיות הנהוגות מאות בשנים. סיפור הצליבה אכן אחראי, סבר, לחלק ניכר מן היחס ליהודי, אך לא ניתן יהיה לשרשו מן הלבבות ביום אחד.¹⁰⁶ ב-1954 עורר הרב חיים פרל (Pearl) מהומה כאשר, בעקבות העלאת סיפור הצליבה במחזה ב-BBC, טען כנגד ה-CCJ שהיא משלימה עם

102. HL, MS 225/3/44 D. Kessler to W. W. Simpson, 25.1.1960; W. W. Simpson to D. Kessler, 27.1.1960; D. Kessler to W. W. Simpson, 26.1.1960; בשנות ה-60 החזיקה משפחת קסלר בכ-80 אחוזים מהון החברה המנהלת את העיתון. Cesarani, *The Jewish Chronicle*, עמ' 225; על השקפותיו של קסלר ראו: David Cesarani, "David Kessler and the Jewish Chronicle", in Alan Crown (ed.), *Noblesse Oblige* (London, 1998).

103. HL, MS 60/18/4 J. Parkes to J. Litvin, 29.1.1962.

104. JC, 15.7.1955.

105. HL, MS 65/2/5 CCJ Executive Committee Minutes, 19.7.1956.

106. JC, 25.6.1954.

מנהגם של מוסדות נוצריים להנציח את גרסתו השלילית של סיפור הצליבה, והאשים את המועצה שאינה מנסה לשנות את רוע הגזרה בנושא רגיש זה. את דבריו אלה נשא הרב פרל בדרשת פסח בעירו בירמינגהם, והדגיש כי כלי התקשורת המודרניים – הרדיו והטלוויזיה – אך תרמו להתפשטות האנטישמיות הנובעת מסיפור הצליבה. הארס עדיין מופץ במגוון אמצעים ומקומות, התריס הרב, והוסיף עדות אישית על ילד יהודי שנסקל על יד בית ספר של יום א' "כי הם הרגו את אדוננו". הואיל ו"הכשרת אנטישמים קטנים בבתי הספר של יום א'" נמשכת, חשב פרל כי אין טעם לתמוך ב-CCJ. נוויל לסקי נזעק להגן על המועצה: זו תרמה רבות לעורר מודעות לצורך לעשות צדק היסטורי בסיפור הצליבה, אך יש לפעול ברגישות, באופן שלא יקומם נוצרים נגד יהודים, ולהתחשב גם בקשיים העומדים בפני החברים הנוצרים במועצה.¹⁰⁷

להשלמת תמונת הפעילות בתחום הדתי יש לציין את הפוטנציאל ליציקת תכנים חיוביים בפעילות בין-דתית שהיה גלום בתחום הזה, ולא רק בהדגשת הערכים המשותפים לשתיהן הדתות, כפי שנהגה להדגיש ה-CCJ. הכוונה כאן לדגש ששמו אישים מסוימים, יהודים ולא יהודים, על עמידתן המשותפת של הדתות מול ההתרחקות מן הדת, המאפיינת יהודים ונוצרים כאחד. החזית המפויסת היתה הכרחית לנוכח האויב המשותף – ההתנפקות.¹⁰⁸ אפשר שמודעות משותפת זו תרמה במידה מסוימת להתקרבות הבין-דתית. בגרסתה הקיצונית, אותה מייטיב לייצג מאמר מערכת מאוקטובר 1952 בטיימס, טענה תפיסה זו לעמידה משותפת של העקרונות הגדולים המאחדים את רוח היהדות והנצרות כנגד "הפגניזם החדש", שלטענת העיתון התגלה במלוא זוועתו. התייצבות מאוחדת כזו, הוסיף העיתון, היא שעמדה בבסיס ייסודה של ה-CCJ.¹⁰⁹

אחד היתרונות הנלווים להשקפה מעין זו היה מן הסתם באפשרות להשיל מעל הנצרות כל אחריות לאנטישמיות הנאצית. אולם ייחוס ההשמדה ל"פגניזם", והחציה בינו לבין הנצרות, תרמה גם להאטת תהליך ההפנמה שדימויים חדשים מורכבים על דימויים ישנים, ובדימויים הישנים היה להוראה הדתית הנוצרית חלק נכבד.

¹⁰⁷ Birmingham Jewish Recorder, May 1954; JC, 23.4.1954; JC, 30.4.1954; JC, 7.5.1954.

¹⁰⁸ דוגמה יהודית היא עמדתו של הרב א. אלטמן (Altmann), רבה של מנצ'סטר, אשר הדגיש כי בעת הזו, כאשר חילון החברה העמיד את הדתות במשותף מול הפגניזם בחברה, העמידה הבין-דתית המשותפת חשובה שבעתיים. JC, 6.12.1957; הכומר פרנסיס האוס (House), מנהל שידורי הדת ב-BBC, ייחס לתיקון סיפור הצליבה חשיבות קריטית במאבק למניעת אנטישמיות. הוא חשב שהכורח לפעול במשותף מתחזק בתקופה שבה רבים כל כך אינם מתייחסים כלל להשגחה העליונה: JC, 22.10.1954.

¹⁰⁹ Times, 8.10.1952.

ייצוגים ושואה

תחום השואה היה שונה מכל תחומי המאבק על הדימוי היהודי. דמות היהודי כקורבן רדיפות, אמנם לא היתה חדשה, אך בציבוריות היהודית פעלו להפיכת השואה, אירוע שאך התרחש, לסמלו של היהודי כקורבן. לא זו בלבד שהשואה נתנה צידוק למאבק לשינוי דימויים עתיקי יומין של היהודי כרוצח-אל או כמלווה בריבית, אלא שהיא היוותה יעד בפני עצמו, ובמרכזו: פעילות – בשדה התקשורתי והתרבותי – להעלאת המודעות לרגישות היהודית לנושא השואה. העיסוק בתחום זה נבע מן הפער ההכרתי והרגשי הגדול אשר נפער בעקבות השואה, היינו העובדה שבדעת הקהל היהודית נתפסה השואה כנקודת מפנה בכל האמור בהתמודדות עם אנטישמיות בחברה, אך לא כך בחברה בכללותה. הממסד הקהילתי היהודי שם לו למטרה עליונה את הפעולה לצמצומו של הפער הזה, ולהגברת המודעות הציבורית הכללית לרישומה של השואה בקרב היהודים.

בציבוריות היהודית היה עיסוק מתמיד בשואה ובספיחיה: פליטים, פושעי מלחמה, פיצויים, סוגיית גרמניה החדשה, גילויי אנטישמיות בגרמניה, נאצים בתפקידים בכירים בגרמניה, יחסי ישראל-גרמניה – כל אלה מיקדו אליהם בלא הרף תשומת לב יהודית עיתונאית וארגונית. הנקודה המרכזית ביחס לשואה היתה השאיפה להפיק ממנה לקחים, "לרתום" את טראומת השואה לאפיקים קונסטרוקטיביים, לצעדי מנע, לחקיקה נגד הסתה או לחינוך מונע – כולם צדדים של אותו המטבע. המאמץ היהודי כוון להנחיל לציבור הרחב, במידת-מה, את תודעת השואה שעברה על היהודים, וגם כאן, כביתר התחומים שפורטו לעיל, היתה המטרה יצירת מודעות. החברה הסובבת לא נדרשה לחיות בצל השואה היהודית, אך כן התבקשה לגלות הבנה לרגישות היהודית לטראומת השואה ולסמליה.

ב-JDC פעלו בראש ובראשונה נגד השתרשות ייצוגים חיוביים לנאציזם. כך, למשל, הופץ בין חברות להפצת סרטים מזכר מאת המשפטן פ. ל. ברסלוף (Brassloff), פעיל מרכזי במחלקה הבריטית של הקונגרס היהודי העולמי. במזכר התבקשו החברות שלא להפיץ את הסרט (מ-*Rommel – The Desert Fox* (1951) בכיכובו של ג'יימס מייסון. ברסלוף, שחשש שאנשים יזהו עם דמותו של רומל, הסביר שאין להאדיר דמויות נאציות במדיום של הקולנוע, הרדיו או הספרות.¹¹⁰ שנית, ב-JDC פעלו להפיכת צלב הקרס לסמל המובהק של השואה, וניהלו נגדו מאבק עיקש כדי לעשותו מוקצה, עד שנהפך בהדרגה לסמל לאנטישמיות באופן כללי. אנשי ה-JDC לא נלאו מלפנות לאנשים ולחברות כדי למנוע שימוש בצלב הקרס, גם כאשר הדבר נעשה בתום לב. הפנייה היתה בשם הרגישות היהודית הגדולה שיצרה השואה, וקראה להתחשבות בזיכרונות הטרגיים המתעוררים ביהודים למראה הסמל המשולב בפרסום החברה – גם אם

110. אצ"מ, C2/537 Memo. by F. L. Brassloff, 7.1.1952.

סמל צלב הקרס שימש בתרבויות הודו מקדמת דנא, ולחברה העושה בו שימוש אין שום עניין או סימפתייה לרייך השלישי.¹¹¹

בד בבד החל גם המאבק בהכחשת השואה. זו נהפכה בעיני יהודים לתוצר של אנטישמיות, ולראיה לקיומה גם בקרב אותם ארגוני ימין קיצוני אשר ניסו להתנער מאנטישמיות. כך, למשל, מאמר מכחישי-השמדה ב-"Action של ה-Union Movement (שנשא את הכותרת "The Big Belsen Mystery") הוצג ב-JDC, ארגון ההגנה היהודית, כעדות לתכנים אנטי-יהודיים המופצים בקרב פעילי מפלגתו של אוסוולד מוסלי. יש למנוע כל ניסיון "לטהר" את היטלר ומרעיו, כתב ה-Wiener Library Bulletin (WLB) בהקשר זה.¹¹² לעומת זאת, סמלי השואה שימשו בקריאות הקרב במחאות נגד הפשיסטים, גם כאשר המוחים לא הסיתו באותה עת נגד יהודים ובלא קשר לפעילות הפשיסטית: כבר בפברואר 1951 קרא מאמר מערכת של ה-JC ל"ערנות נצחית" בהתייחס למכתבים מכחישי רציחות המתפרסמים במקומונים.¹¹³ אפשר למצוא גם תגובות על המעטה או אי אמונה בהיקף השואה. כך יזם סידני סלומון פנייה לתיקון במהדורת 1952 של האנציקלופדיה בריטניקה, שבה היתה נטייה להמעיט בהיקף השואה. בין היתר נכתב בערך האנציקלופדי:

If even there is a small particle of truth in what one has written about the atrocities, it is still obvious that many thousands of helpless Jews, men, women and children, who had no part in the war perished after September 1939.¹¹⁴

לבסוף, היתה שאיפה שהשואה שעברו היהודים תתפוס מקום רב יותר בתודעה הכללית. כך, למשל, ב-1953 הביע ה-WLB, ביטאון ספריית וינר, צער על מיעוט ההתייחסות בעיתונות הבריטית לספרו של רייטלינגר (Reitlinger) על "הפתרון הסופי". נושא כה נורא – ואף-על-פי כן מפנים ראש ממנו, רוצים לשכוח, כתב ה-WLB בביקורתו על הספר, אחד הראשונים שהוקדשו לשואה. ב-1961 התנצח ה-WLB עם א.ג.פ. טיילור, ההיסטוריון הבריטי הנודע, וציטט מכתבי היסטוריונים אחרים כדי להראות כיצד סילף טיילור, השמיט והתאים את

111. LMA, ACC 3121/C15/2/8 S. Salomon to C. Farman, West London Observer, 15.10.1958; LMA, ACC 3121/A/40, JDC Report, October 1960; LMA, ACC 3121/E4/349 A. D. Massel to The Managing Director, Scindia Steamships Ltd, 16.8.1961; A. D. Massel to R. E. Kunana, Scindia Steamships Ltd, 22.8.1961; על הפעולות נגד השימוש בצלב הקרס ראו באופן כללי בתוך: LMA, ACC 3121/E4/349.

112. BDBJA, C6/1/1/3 JDC Current Notes, October/November 1958; WLB, Sept.-Oct. 1957.

113. JC, 9.2.1951.

114. BDBJA C6/10/1 S. Salomon to B. Epstein, 19.10.1953.

העובדות לתזה שלו. הביטאון האשים את טיילור – הידוע בהסברו הרביזיוניסטי לפרוץ מלחמת העולם השנייה – בטשטוש ההבדל המוסרי בין הנאצים לבין אויביהם.¹¹⁵

ההשפעה המצטברת של הפעילות היהודית בתחום הביאה לידי מצב שבו "קיבעו" השואה וסמליה את הפגיעות היהודית בחברה, כלומר השואה היתה תזכורת מתמדת להיותו של היהודי פגיע ורגיש יותר להסתה. הטלאי הצהוב נהפך לסמל הפגיעות היהודית, אך גם לעדות להרמת ראש ולהמשכיות הקיום היהודי על אף הרדיפות. צלב הקרס היה לייצוג הוויזואלי הראשי של אימי השואה, והתגובות עליו הראו ביתר שאת את ההזדהות הגדלה בחברה עם השואה היהודית.

מגמה זו הומחשה באופן חד בתגובות הציבוריות על הופעתם רחבת ההיקף של ציורי צלבי קרס בבריטניה, בהמשך לתופעה דומה שהחלה בקלן שבגרמניה. על בית הכנסת המחודש, שנחנך זמן קצר קודם לכן במעמד הקנצלר אדנאואר, צוירו ב-24 בדצמבר 1959 צלבי קרס גדולים. מתאריך זה ועד סוף פברואר 1960 תועדו כ-2000 מקרים של צלבי קרס, נאצה, איומים או פגיעה פיזית ברכוש יהודי, 40 אחוזים מהם בגרמניה, ובסך הכול ב-35 ארצות אחרות.¹¹⁶ בבריטניה דווח על הופעתם של כ-150 צלבי קרס עד סוף פברואר – רובם בשבועיים הראשונים של ינואר – אם כי על פי כל ההערכות היו עוד מקרים רבים שלא דווחו. היעדים העיקריים היו בתי כנסת, בתי ספר, בתי עלמין ומוסדות קהילתיים אחרים. לצלבי הקרס נלוו פגיעות ברכוש במוסדות יהודיים, בעיקר ניפוץ זגוגיות של מבנים.¹¹⁷ אישי ציבור יהודים קיבלו איומים טלפוניים, בין היתר חברי הפרלמנט סידיני סילברמן (Silverman) וברנט ג'נר (Janner). צלבי קרס וכתובות מחאה אמנם צוירו גם בכמה מקומות לא יהודיים, אך כתובות הנאצה נשאו תוכן אנטישמי.¹¹⁸

115. WLB, May-August 1953; WLB, Sept.-Dec. 1961.

116. *United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Manifestations of Anti-Semitism and Other Forms of Racial Prejudice and Religious Intolerance of a Similar Nature* (November 1960), p. 16, בתוך חוברת בספריית וינר, תל אביב; *World Jewry*, March 1960.

117. BDBJA, C6/3/2/4 Current Notes, November/December 1959 - January 1960; BDBJA C6/1/1/3 A Survey of the Situation, 6.1.1960; BDBJA, C6/1/1/3 JDC Minutes, 6.1.1960; וראו במסמכים הללו גם הערכות על מקרי נאצה רבים (במספר דומה או פי שניים מן המקרים המדווחים) שלא דווחו. תמצות הנתונים המדווחים בבריטניה בתוך: *United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*, עמ' 24.

118. BDBJA, C6/1/3/4 Provincial Liaison Committee Minutes, 17.1.1960; BDBJA, C6/9/1/18 Location of Swastika and Anti-Jewish Daubings to 13th January 1960; Elsie Janner, *Barnett Janner – a Personal Portrait* (London, 1984), pp. 109-110.

עבור הקהילה היהודית היה "גל צלבי הקרס" בבחינת תזכורת פתאומית להתמדתם של זרמים אנטישמיים החבויים בחברה, שהרי המעשים התבצעו בלא הודעה מוקדמת, ובידי צעירים בלתי מאורגנים.¹¹⁹ התגובה היהודית אופיינה בזעזוע קצר ימים, שהתחלף באופטימיות לנוכח התגובות האוהדות בחברה. בסופו של יום היה באירועים מקור לעידוד מן האמפתיה שהופגנה, ומן הנכונות הגוברת להכיר בצורך להפיק לקחים מעשיים מן השואה, צורך שעליו עמדו יהודים זה עשור ומחצה.

"גל צלבי הקרס" מספק מקרה-מבחן המלמד על השינוי שהתחולל בחברה ביחס ליהודים, לאופן ההתייחסות לאנטישמיות ולשואת יהודי אירופה. לזמן קצר עלתה שאלת האנטישמיות במישרין לסדר היום, והפעם זכתה להתייחסות ראויה. בפוליטיקה ובעיתונות לסוגיה הופיעו גינויים נרחבים לצלבי הקרס, ולהם שני מאפיינים משותפים: הם התייחסו לצלבי הקרס ברצינות – ולא כאל מעשי קונדס שיש להתעלם מהם; והם התייחסו לאנטישמיות כאל רע העומד בפני עצמו, תוך התייחסות לפגיעה ברגשות האוכלוסייה היהודית.¹²⁰ בהודאה, גם אם לא תמיד מפורשת, ש"פשיסטים", "שוליים קיצוניים" או "חוליגנים" אינם פועלים בחלל ריק, אלא מושפעים במעשיהם מן האווירה הכללית בחברה, ניתן לראות את השינוי המשמעותי ביותר שהתחולל מאז שנות ה-40. לתובנה זו נלוותה הערכה חדשה ביחס לשואה ולאחריות העולם הנוצרי לשואה. גם הייחודיות היהודית הועלתה על נס בהקשר של הרדיפות, כפי שביטא הטיימס: היהודים מתעקשים לשמור את הזהות של עם מיוחד, ונחישותם הראויה

119. זה היה אכן ההסבר המקובל לתופעת צלבי הקרס, ובעיקר להיקף הנרחב שלה: הנטייה היתה לראות בכך תופעה של חיקוי על ידי יחידים, חלקם צעירים חוליגנים, או מעשי ארגון קטן מאוד. גם הרקע שממנו באו אותם עבריינים שנתפסו רימו על חוליגניות כמניע עיקרי: שניים מתוך אחד עשר שנתפסו הודו במניע אנטישמי, לעומת האחרים, שטענו שביצעו את מעשיהם כחיקוי, כבדיחה או סתם לשם השחתה. דעת המיעוט – למשל של סטפן רות' – היתה כי מאחורי האירועים מסתתר תיאום בינלאומי, שהרי פרצו בו-זמן במדינות רבות.

BDBJA, C6/3/2/4 Current Notes, November/December 1959 - January 1960; *BDBJA*, C6/1/1/3 JDC Minutes 6.1.1960; *BDBJA*, C6/1/1/3 A Survey of the Situation, 6.1.1960; *BDBJA*, C6/9/1/18 Statement for Home Office, January 1960; *BDBJA*, C6/10/2 Swastika Daubings – Arrests and Convictions, February 1960; *BDBJA*, C6/10/2 S. Salomon to J. Baker, ADL, HL, MS 238/1/3 Joint Meeting of the London Members בתוך: 23.2.1960; דעתו של סטפן רות' בתוך: 7.1.1960 of the European Executive with Members of the British Section Executive, 7.1.1960.

120. מאמרי המערכת בתוך: *Hackney Gazette*, 4.1.1960; *Sunday Times*, 3.1.1960; *Stoke Newington Observer*, 15.1.1960; *Tottenham Herald*, 15.1.1960; מזכיר הלייבור, מורגן פיליפס (Phillips), בתוך: *JC*, 15.1.1960; שר הפנים באטלר בתוך: *JC*, 8.1.1960; אדוארד בויל, תת שר האוצר באותה תקופה, בתוך: *JC*, 22.1.1960; על עמדות בכנייה ראו בתוך: *Times*, 13.1.1960; *JC*, 15.1.1960; *JC*, 22.1.1960; *BDBJA*, C6/10/44 University Survey, 1960.

להערכה מעוררת עינות פרימיטיבית הנטועה עמוק מאוד במחשבה האירופית.¹²¹ קשת רחבה של עיתונים וכותבים מצאו לנכון להעלות בדבריהם את הסבל היהודי ואת המשמעות הקשה שיש בהעלאה באוב של צלב הקרס המזכיר את תוצאות שנתת היהודים הנאצית.¹²² היתה זו הפעילות היהודית שתרמה לעיצוב הסמלים הנבנים של השואה: מרד גטו וארשה – אות להתנגדות ומרי, אי השלמה עם הגורל היהודי הכנוע – והסמל הנגדי, השטני, צלב הקרס.

סיכום

המודעות לסמלים ולתכנים פוגעים גברה בלא ספק, כפי שהתברר בתגובות על האירוע המתואר לעיל ובתגובות על האירועים האנטי-יהודיים האחרים באותה תקופה.¹²³ אליבא דמוריס אורבך, ב-1962 היתה תמונת המצב של השיח הנוגע ליהודים עשויה גוונים שונים. במסמכי סיכום את ההישגים שכבר הושגו, ביאר את נקודות הקושי במאבקים הקהילתיים וסימן את המטרות שלהערכתו ניתן להשיגן.¹²⁴ מדברי אורבך, כמו מן הממצאים שהובאו לעיל בתחומים השונים, מובן כי הפעילות היהודית הניבה פירות – עוד קודם שסוגיית הרב-תרבותיות עמדה על הפרק במלוא עוזה, בעקבות ההגירה של מהגרים מחבר העמים הבריטי אל תוך בריטניה.

121. *Times*, 5.1.1960.

122. *Daily Mail*, 5.1.1960; *Daily Herald*, 6.1.1960; *Guardian*, 6.1.1960; *Guardian*, 12.1.1960; ריימונד (Raymond), קתולי איש המפלגה השמרנית בתוך: *New Statesman*, 9.1.1960, 16.1.1960; הכומר המתודיסטי דונלד סופר (Soper) בתוך: *JC*, 29.1.1960; הכומר מ. ווד (Wood) מאיסלינגטון בתוך: *JC*, 22.1.1960.

123. כך גם התגובות הציבוריות הנחרצות על עצרות של ארגונים פשיסטיים – אמנם קיקיוניים אך בוטים מאוד ביחס ליהודים ולשואה – בשנים 1961-1962. המחאה הציבורית – יהודית בחלקה הגדול – היא שהפנתה תשומת לב והביאה לידי תגובות חברתיות ופוליטיות אוהדות ליהודים, לרבות צעדים משפטיים ותחיקתיים נגד האנטישמים. ראו על כך בתוך: בוקר, **הקהילה היהודית בבריטניה**, עמ' 307-331.

124. מדהים היה בעיני אורבך להיווכח עד כמה ספרים ויצירות המקובלים על הכול (וגם על סופרים ליברלים), ספוגים ברמזים ובהערות של דעות קדומות נגד יהודים. הוא התכוון גם לספרות פופולרית, כגון ספרי בלשים. קל לאפיין דמויות כאשר עושים שימוש בסטריאוטיפים מוכרים. כל כך קל להבהיר לקוראים מי הרע ומי הטוב. אפילו איאן פלמינג ואגתה כריסטי עושים זאת. בצד החיובי ציין אורבך את ספרי הדור הצעיר המתמרד, וכן סטריאוטיפיזציה מועטה יותר בתיאטרון, אולי משום היותו בבריטניה בידורי בעיקרו. גם בתחום הדתי ראה אורבך תמונה רבת גוונים: אכן חלה עלייה בשנים האחרונות במודעות לסכנות הטמונות בהמשך הסטריאוטיפיזציה של היהודים כאנטי-קרייסט, אך למרות רוחות השינוי המנשבות מרומא עדיין נותרת העובדה העגומה שבבתי ספר של יום א' מטיפים לדעות קדומות אנטי-יהודיות. המשימה העומדת מולנו, כתב אורבך, היא עצומה. *LMA*, ACC 3121/ C13/3/7/37 Anti-Semitism in Great Britain, August 1962; *HL*, MS 238/1/3 Anti-Semitism in Great Britain, Submitted by Maurice Orbach, October 1962.

125. "Alderman, "Anglo-Jewry: The Politics of an Image", עמ' 172.

יתר על כן, הפעילות המתמשכת לתיקון הדימוי היהודי אינה תומכת בתפיסת ה-BDBJ כגוף מגיב, פסיבי, העוסק בבעיות רק משהתעוררו, כפי שטען ג'פרי אלדרמן.¹²⁵ תכלית הפעולה לא הוסתרה – היהודים פעלו בפומבי לשינוי ערכים ומנהגים חברתיים המושרשים בחברה הבריטית. הממסד היהודי פעל לטווח ארוך והפגין יוזמה במאמציו הרבים להניע שינויים. אמנם לעתים נוהלה המערכה כ"תגובות", אך סוג זה של יצירת מודעות היה צריך להתבצע לעתים כתגובה על דימויים ספציפיים, ולקבל כך משמעות. הקהילה היהודית שאפה ליצור דפוס חדש באפיונו של המיעוט היהודי בחברה, וכך הציבה דגם חדש, של מודעות כללית למיעוט החש עצמו פגיע בחברה. אחרי 1945 אכן נהפכה השואה למרכיב זהות מרכזי בחיים היהודיים, אך בדור שקדם לצמיחתה של תרבות ההנצחה (של יחידים או קהילות) ולמסעות "זיכור" פולחניים לאתרי ההשמדה התמקד זיכרון השואה בשאיפה עזה לעשייה, להפקת לקחים פעילה, להצבת נורמות חדשות ביחס ליהודים.

הפעילות הארגונית היהודית העיקשת השפיעה בלא ספק על תהליך זה של התייחסות זוהירה ומתחשבת בצרכיו של המיעוט. לצד מקרים שהביאו לידי תוצאות מיידיות (כמו המערכה המוצלחת נגד הפצת הספר *Ruth The Rebel*, שתוארה לעיל) נודעה לפעילות היהודית גם השפעה מצטברת לא מבוטלת. עם זאת, ניסיון השפעה על מעצבי דעת קהל היה עלול להתפרש כאישור לאחד הדימויים – היהודי רב-ההשפעה המושך בחוטים – אשר אותם שאפה הקהילה היהודית לקעקע. דומה שמלכוד זה, הטבוע בדפוס הפעולה לשינוי הדימוי היהודי, עשוי גם להסביר את נדירותה של הפעולה הישירה לשינוי בדרג גבוה, בתוכנית זו או אחרת. הפניות החוזרות ונשנות בדרך השכנוע וההסברים הן שהיו לדפוס הפעולה השגור, ואף שלא נעשו מאחורי הקלעים, לא היו גם לאור זרקורי החדשות. זו היתה פעילות אפורה ומתמשכת, שדומה כי תרמה ליצירתה של מודעות ולחידוד רגישות. ייתכן שהשפעתה של מרבית הפעילות שנעשתה לא תיוודע לעולם. לא ניתן לדעת כמה דעות קדומות או ניצני עוינות בלבבות נחסכו, בזכות השמטתם של שירים או סיפורים מן הסוג שנזכר לעיל. הוראות מילוניות ששונו תרמו בלא ספק להפיכתם של דימויים שליליים לנחלת העבר, למרות הוצאות ספרים יוקרתיות יותר, שמוציאות לאור מילונים למען שימוש אקדמי, התמידו בסירובן יותר מאחרות, מכיוון שהיו מעוניינות להותיר במילונים משמעויות של מלים כפי שהן מופיעות בספרות.¹²⁶

את השינוי הנורמטיבי ביחס לפניות היהודיות ממחישה תגובת ה-BBC על מחאתו של ה-JDC על שני מכתבים (שהכילו תכנים אנטישמיים), אשר נקראו ב-7 בינואר 1960 (בתוכנית הרדיו *My Answers*). המחאה הניבה פירות מיידיים: קרלטון גרין (Carleton Greene), מנכ"ל ה-BBC, הורה להשמיט לאלתר את המכתבים מן השידור החוזר של התוכנית. למאזינים הועבר

125. HL, MS 65/3/2 CCJ Education Commission Minutes, 30.6.1950; BDBJA C6/3/3/6 J. Dight to B. Strauss, 25.10.1960.

מסר מחנך: המכתבים עלולים לפגוע באזרחים יהודים ולעלות בהם. המנכ"ל הוסיף והצהיר כי בכל האמור באנטישמיות ה-BBC אינו "ניטרלי".¹²⁷ מקרה זה מצביע יותר מכול על השינוי שחל בחברה. העמדה שנקט הרדיו הציבורי היתה שונה בתכלית מעמדתו באוגוסט 1947, עת סירב ה-BBC להשמיע קול נגד האלימות האנטי-יהודית. היו אלה האקטיביות היהודית והפניות החוזרות ונשנות אשר תרמו להגברת מודעות לרגישויות היהודיות, וחוללו לבסוף את השינוי.

הפעילות המתמשכת לשינוי, גם בתקופה שבה נמצאה האנטישמיות בירידה, מלמדת כי אין לראות בהתמודדות יהודית עם אנטישמיות תגובה התחומה לזמן ולמקום מסוימים ותו לא. המחקר הנוכחי מחזק ראייה דינמית של היחסים בין יהודים לבין החברה¹²⁸ – גישה המכירה בשינויים וביוזמות יהודיות – תוך הענקת משקל רב לקבוצה האתנית בפעולתה לשנות את סביבתה. במקום תגובות על אנטישמיות, יש לדבר על מיקוח אתני, על מחאה חברתית, ולבחון מטרות קהילתיות ארוכות טווח. השואה לא רק יצרה מודעות מחודשת לפגיעות היהודית, היא העניקה משמעות חדשה לקיום היהודי, ושדה נרחב של פעילויות המאפשרות יציקת תוכן בזהות היהודית.

לבסוף, מן הראוי להעמיד את המאמצים היהודיים הפוסט-מלחמתיים בפרספקטיבה ארוכת טווח. בדור שלאחר 1945 נמצאה הקהילה היהודית בבריטניה בעמדה שאפשרה לה להניע שינוי. רוב היהודים היו בני דור שני, שלישי ואף יותר להגירה. הם היו משולבים בחברה, הכירו את הנהלים והקודים התרבותיים, והיו אמונים דיים על אופני השיח הציבורי לפעול למען תמורה בכיוון הרצוי להם. גם מבחינת עמדת הכוח שלהם ניצבו היהודים בתקופה זו במצב ייחודי. מצד אחד היו להם השפעה כלכלית, חברתית ופוליטית גוברות, שחרגה משיעורם המספרי באוכלוסייה, אך מצד שני הם נהנו גם מבסיס כוח השמור לחלשים ולפגיעים. מצב דברים ייחודי זה, שהשתרר בעקבות השואה וראשית ההכרה בלקחיה, תרם ליכולת להניע שינויים חשובים עבור הקהילה. מסוף שנות ה-60, בגבור המודעות להפליה ולעוינות כלפי כהי עור דווקא, ועם העמקתו של הדימוי הכוחני הישראלי (שהושלך בעקיפין על כלל היהודים) לאחר 1967 – ירד הפוטנציאל להנעת שינוי מן ההיבט היהודי.

בהקשר זה יש להדגיש את שני הגורמים העתידים להקשות על הפעילות היהודית. האחד קשור לישראל ולדימויה. בתקופה שבה נעשה הממסד היהודי מעורב בענייני ישראל, ושבה הביעה הקהילה ברובה המכריע הזדהות עמוקה עם ישראל, בזמנים של "ציוניזציה" גוברת

127. *JC*, 22.1.1960; *BDBJA*, C6/3/2/4 Current Notes, November/December 1959 - January 1960.
 128. ראו, למשל, גישה דינאמית יותר אצל דיוויד פלדמן: David Feldman, "Jews and the State in Britain", in Michael Brenner, Rainer Liedtke, & David Rechter (eds.), *Two Nations: British and German Jews in Comparative Perspective* (London, 1999), pp. 141-161.

של הקהילה (בערכים, במסגרות קהילתיות, בפעילויות "בונות אומה")¹²⁹ – בעתות אלה נשזר דימויה של ישראל ביחס לקהילה היהודית, לטוב ולרע, ולבלי התר. בשנות ה-50 וה-60 נהנו יהודי בריטניה מן הדימוי החיובי של מדינת ישראל. אחרי 1967, עם צמיחתה של האנטישמיות מן השמאל והתחזקות דימויה של ישראל כמדינה כובשת ומדכאת – התפתחויות שהולידו מבחינה אקדמית דיון מחזורי ב"אנטישמיות חדשה" הקשורה להתרחשויות המזרח תיכוניות וניזונה מן הדימוי הישראלי¹³⁰ – נעשתה הפעולה היהודית לשינוי מורכבת ומסובכת יותר.

הגורם השני הוא ההגירה מחבר העמים הבריטי, ובעקבותיה – משנות ה-70 ואילך – פתיחתו של דיון ציבורי המעמיד את הרב-תרבותיות כאידיאל. התפתחויות אלה, שלא נצפו או הובאו בחשבון, הפכו את המאמצים היהודיים למורכבים יותר. אמנם ניתן לטעון כי היהודים, כקהילה, היו נשאים מובהקים של מסרים פלורליסטיים, ואף הקדימו ובישרו את מגמת התקינות הפוליטית. הפניות היהודיות להנהגת כללי דיווח חדשים ו"נקיים" יותר בתקשורת, התגובות המבררות והמתנצלות – באלה אפשר לאתר את ניצניו של שיח "תקינות פוליטית" עוד בטרם כונתה התופעה כך. המאבקים משנות ה-70 של קבוצות אתניות אחרות עתידיים להיבנות, במידה מסוימת, על נורמות שהיו קיימות זה מכבר בהקשר היהודי, ואשר הושגו בעמל רב בחצי יובל השנים שלאחר השואה. אותות למגמה זו, של הסתמכות קבוצות אתניות אחרות על אופני דיווח או מאבק יהודיים, ניתן למצוא כבר בשנות ה-60.¹³¹

עם זאת, הפעילות היהודית לשינוי דימוי היהודי לא הביאה בחשבון את החששות הגוברים בחברה, ממחצית שנות ה-60 ואילך, מפני שינויים דמוגרפיים ותרבותיים מרחיקי לכת, העשויים להתלוות להגירה מחבר העמים הבריטי אל תוך בריטניה. הפעילות היהודית החלה, כאמור, בהשפעת השואה ובלא קשר להגירה מן המושבות לשעבר. כרבים אחרים בציבור הבריטי גם פרנסי הקהילה היהודית לא עמדו מבעוד מועד על היקפה של תנועת האוכלוסין המתעצמת ועל אופייה. משנות ה-60, וביתר שאת בעשורים האחרונים של המאה ה-20, הלך העניין היהודי ונכרך בעניינים אתניים נוספים, בוערים יותר. התנאים השתנו, ובמערכה היהודית לשינוי נוצרו כללי משחק חדשים. השינוי המודרג, האטי, שאותו ביקשו היהודים לחולל, עמד בסכנה עקב קצב ההגירה, השונות הרבה שבישרה והאיום שצפנה בעיני רבים

129. להערכת עומקה של ההזדהות הציונית בקהילה היהודית לגווניה ראו: Stephan Wendehorst, *British Jewry, Zionism and the Jewish State, 1936-1956* (Ph.D. Thesis, Oxford, 1997), pp. 320-394 ונדהורסט טען כי הזהויות השונות – הבריטית והיהודית-ציונית – השתלבו, וכי הציונות העניקה לרוב היהודים ממדים משלימים של לאומיות. ראו שם, עמ' 2.

130. ראו לדוגמה את הדיונים בקבצים: Michael Curtis (ed.), *Antisemitism in the Contemporary World* (Boulder Colorado, 1986); Robert Wistrich (ed.), *Anti-Zionism and Antisemitism in the Contemporary World* (London, 1990); Paul Iganski, & Barry Kosmin (eds.), *A New Anti-Semitism?* (London, 2003).

131. בוקר, *הקהילה היהודית בבריטניה*, עמ' 378-379.

בחברה הבריטית. ביטוי למורכבות זו היה בחידוש כוחו של הימין הקיצוני, במחצית שנות ה-70. לצד אפשרויות שנפתחו לקבלה ולהגדרת זהות, להשתייכות מעצם היותם של היהודים לחלק מן הרוב הלבן, התעוררו גם ניגודים וסכנות, אשר חייבו את הממסד היהודי להיערכות מחודשת. היחסים האתניים המורכבים וצמיחתו של נרטיב פוסט-קולוניאלי, המוצב בשיח הציבורי לצדו של הנרטיב היהודי של השואה – אלה יהוו אך חלק ממצב חדש ומורכב מאוד מבחינת היעדים היהודיים שתוארו במאמר זה.